Bosomgeving in Westerwolde; foto Marketing Groningen, Marcel Kerkhof

Landschapswerkplaats

Schetsboek

Westerwolde

Het landschap van Groningen maken we samen

Ruiten Aa bij Smeerling; foto Marketing Groningen, Marcel Kerkhof

Museum Klooster Ter Apel; foto Marketing Groningen

Colofon

Datum: 26 juli 2023
Uitgave: Landschapswerkplaats
Stationsstraat 5, 9536 BA Zuidbroek
E-mail: info@landschapswerkplaats.nl
www.landschapswerkplaats.nl

Inhoudsopgave

1 Inleiding
2 Het landschap van Westerwolde
3 Toelichting Schetsen
4 Kansen en bedreigingen
5 Vooruitblik

Bijlagen
Deelnemerslijst
Samenvatting initiatievenbundels

Landschapswerkplaats

1. Inleiding

De landschapswerkplaats
Samen met initiatiefnemers, inwoners, overheden en organisaties zetten we ons in om het Groningse landschap nóg mooier en toegankelijker te maken. Met als doel het creëren van een fijnmazig biodivers netwerk van groen en water waar mensen naar hartenlust kunnen wandelen, fietsen, paardrijden, varen en leren (of kennis opdoen). De Landschapswerkplaats werkt hiervoor samen met inwoners, overheden en organisaties de tien geselecteerde en gebundelde Toukomstinitiatieven uit. Dit doen we graag in onderlinge samenhang tussen deze initiatieven. Zodat ze elkaar versterken en we nog meer kunnen bereiken.

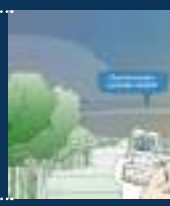

Het door West8 geschetste Toukomstbeeld, en introductie van de Landschapswerkplaats

Voorgeschiedenis
Onder de vlag van Nationaal Programma Groningen, een samenwerkingsverband tussen provincie Groningen, gemeenten en Rijk om te investeren in de brede welvaart in de provincie Groningen, is in 2020 het programma Toukomst gelanceerd. Omdat Groningers zelf als beste kunnen vertellen wat zij belangrijk vinden om gelukkig te leven, wonen en werken, is hen gevraagd om met vernieuwende en creatieve voorstellen te komen. Aan de oproep werd massaal gehoor gegeven!

De oogst bedroeg maar liefst 900 ideeën, uiteenlopend van voorstellen voor recreatieve routes, innovatieve schoolprojecten en woonvormen voor ouderen, tot ideeën ter versterking van natuur en landschap, voedselproductie en streekproducten, verduurzaming en kunst en cultuur. De inzendingen waren afkomstig van Groninger inwoners van jong tot oud, bedrijven en organisaties. In verschillende bijeenkomsten hebben initiatiefnemers de ideeën gebundeld tot 59 grote projecten. Een deel van de Groninger bevolking heeft deze projecten vervolgens beoordeeld. Begin 2021 heeft het Toukomstpanel - een door loting geselecteerd panel van twintig inwoners van de provincie - het bestuur van Nationaal Programma Groningen geadviseerd over de Toukomstprojecten en is besloten om voor al deze projecten € 100 miljoen euro beschikbaar te stellen.

Parallel aan dit traject heeft West 8, ontwerpbureau voor stedenbouw en landschapsarchitectuur het Toukomstbeeld ontwikkeld. Het is een verbeelding van de visie

Landschapswerkplaats

‘t Wad tot Stad	Werken aan een aantrekkelijke en groene zone in het cultuurlandschap rondom het Reitdiep. Met aandacht voor meer biodiversiteit, water(-berging), toerisme en rendabele landbouw.	
van Aa naar Zee	het herstellen van de natuurlijke overgang tussen zoet en zout water in het gebied tussen de Westerwoldse Aa en de Dollard. Werken aan de kustzone in combinatie met verzilting en klimaatadaptatie met kansen voor vrijetijdseconomie.	
Verbonden Biodiversiteit	Biodiversiteit versterken in het Groninger landschap via gemarkeerde routes langs fysieke hubs die biodiversiteit, cultuur en educatie met elkaar verbindt.	
Groene Longen /Tiny Forests	Samen twee miljoen bomen planten in dorpen en wijken, langs wegen en paden en op plekken die al bosrijk zijn. O.a bos bij de stad (tussen A7 en Meerstad). Tiny Forests aanplanten bij basisscholen zodat leerlingen kunnen leren over biodiversiteit.	
Groningen Beleven	In ere herstellen van onverharde verbindingen: hernieuwde en verbonden fiets-, wandel- en ruiterpaden. De paden voeren langs unieke rustpunten die het lokale verhaal vertellen.	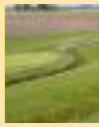
Masterplan Vaarwegen	Weer bevaarbaar maken en koppelen van kleinere waterwergen. ook lokale ondernemers betrekken we hierbij. Doel is de herontwikkeling van onze historische waterwegen en het verbinden met fiets- en wandelnetwerken.	
Diepen en Maren	Het versterken en herstellen van historische waterlopen om het landschap meer toegankelijk te maken en ons erfgoed beter te beleven.	
Bermen komen tot Leven	Ecologisch bermbeheer in de gehele provincie Groningen.	
Kiek’n & Doun	Het verbinden van bestaande en nieuwe fiets- en wandelroutes langs plekken die de verhalen en geschiedenis van Groningen vertellen.	
Vergroenen bestaande en verlaten gaswinningslocaties	Het met bomen en planten inrichten (vergroenen) van bestaande en verlaten gaswinningslocaties geeft een positieve draai aan het verleden.	

van de Groningers op hun provincie anno 2040, geschetst op basis van de 900 ingebrachte ideeën en de in het eerste jaar van Toukomst gevoerde gesprekken. Dit Toukomstbeeld geeft koers aan Nationaal Programma Groningen en dient als inspiratie en input voor visies en plannen van de provincie, gemeenten en waterschappen.

In juli 2021 hebben Provinciale Staten van de provincie Groningen het Programmaplan Toukomst vastgesteld. Hiermee werd de eerste fase van Toukomst afgesloten. Nu is het tijd voor de volgende stap: samen met de initiatiefnemers de ideeën door ontwikkelen naar integrale projecten en vervolgens uitvoeren.

De initiatieven
Groningers zijn betrokken bij hun landschap én vinden het belangrijk om hierin te investeren. Van de ingezonden Toukomstideeën heeft bijna de helft te maken met natuur en landschap en met manieren om meer en beter van het landschap in de provincie te kunnen genieten. De rode draad hierin is dat Groningers de rust en ruimte willen behouden. Maar tegelijkertijd zien ze ook kansen om het landschap aantrekkelijker, meer beleefbaar, biodivers en toekomstbestendiger te maken. Ook de vraag naar kennis over het landschap in relatie tot de geschiedenis is een terugkerend thema. Het Toukomstpanel – dat de 900 ideeën beoordeelde –heeft tien gebundelde initiatieven geselecteerd. De gebundelde

initiatieven gaan over het ontwikkelen, inrichten, behouden en beheren van het landschap. Ze dragen bij aan de versterking van landschappen en het verbinden van erfgoed, aan klimaatdoelstellingen en het vergroten van biodiversiteiten en aan betere mogelijkheden om te fietsen, varen, wandelen en paardrijden.

Initiatievenbundels
Hiernaast is een kort overzicht opgenomen van de tien initiatieven. Met deze korte beschrijving doen we de initiatieven eigenlijk te kort; deze samenvatting is dan ook vooral bedoeld om de initiatieven kort maar krachtig op hoofdlijnen te beschrijven. Voor een uitgebreidere toelichting op de `ins en outs' van de initiatievenbundels kun je ook de bijlage lezen, of de website van de Landschapswerkplaats bezoeken.

opgave van de Landschapswerkplaats is – als onafhankelijke partij – het uitwerken van de ideeën uit de tien initiatieven tot concrete, goed uitvoerbare projecten. Dit doen we samen met initiatiefnemers, door inzet van ontwerp-expertise en een gebiedsgerichte aanpak.

Onze aanpak: van, voor en door Groningers
Centraal in de Landschapswerkplaats staan de initiatieven en de initiatiefnemers. Om deze Toukomstideeën om te zetten in een mooi, toegankelijk en toekomstbestendig landschap zorgt de Landschapswerkplaats voor professionele ondersteuning van de initiatiefnemers. Daarbij brengen we de initiatieven in samenhang met de bestaande projecten en programma's in de gebieden en wat er speelt bij de gebiedspartijen in de provincie

schematische weergave van de Landschapswerkplaats

De Landschapswerkplaats
Voor de uitvoering van de initiatievenbundels die over het landschap gaan, heeft het Toukomstpanel de Landschapswerkplaats bedacht. Hiervoor is in totaal € 31 miljoen beschikbaar gesteld.
De Landschapswerkplaats is een creatieve broedplaats waar we samen met initiatiefnemers, bewoners en andere gebiedspartners projecten initiëren, ontwerpen, uitwerken, realiseren en doorontwikkelen. Samen integraal werken en kiezen voor robuuste, duurzame projecten van hoge kwaliteit om een zo groot mogelijke 'plus' in het groninger landschap te realiseren. Daar staat de Landschapswerkplaats voor.

Per initiatief moet er nu gekeken worden waar en hoe we die uitvoeren. De primaire

Groningen. Zodat de initiatieven kansrijk in het gebied uitgevoerd kunnen worden.
Initiatiefnemers en bewoners vormen de kern van de Landschapswerkplaats. De Landschapswerkplaats biedt hen professionele ondersteuning in de vorm van een multidisciplinair schetsteam van ontwerpers, en project- en procesbegeleiders. Vanuit diverse vakgebieden leveren landschapsontwerpers, kunstenaars, vormgevers, cultuur- en erfgoedspecialisten en architecten hun bijdrage aan de bijzondere projecten. Wie waar wordt ingezet is maatwerk. Vanuit de kern wordt de uitwerking gecoordineerd.
Daaromheen zit een flexibele schil die we inzetten zodra er op specifieke onderdelen behoefte is aan extra deskundigheid. De extra deskundigheid kan

Het team van de Landschapswerkplaats; foto Lidia Vedder

Martin
Teun
Georgine
Karen
Menno
verhuis
doos.
VERHUISSERVICE+
Patrick

Initiatief	Gebied	Contactpersonen	Rol
‘ t Wad tot Stad	Waddenkust en Wierdenland	Karen Beukema	projectleider
		Martin van Dijken	Ontwerper
		Patrick Vriese	Projectmedewerker
Bermen komen tot Leven	hele provincie	Nicol Perdok-Hut	Projectleider
		Georgine Somer	Ontwerper
		Patrick Vriese	Projectmedewerker
Verbonden Biodiversiteit	hele provincie	Nicol Perdok-Hut	Projectleider
		Georgine Somer	Ontwerper
		Patrick Vriese	Projectmedewerker
Masterplan Vaarwegen	hele provincie	Nicol Perdok-Hut	Projectleider
		Martin van Dijken	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker
Diepen en Maren	hele provincie	Teun Veger	Projectleider
		Georgine Somer	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker
Vergroenen gaslocaties	hele provincie	Teun Veger	Projectleider
		Martin van Dijken	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker
van Aa naar Zee	Oldambt	Karen Beukema	Projectleider
		Martin van Dijken	Ontwerper
		Patrick Vriese	Projectmedewerker
Kiek’n & Doun	hele provincie	Karen Beukema	Projectleider
		Martin van Dijken	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker
Groningen Beleven	hele provincie	Nicol Perdok-Hut	Projectleider
		Georgine Somer	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker
Groene Longen	Centraal Woldgebied-Duurswold & hele provincie	Teun Veger	Projectleider
		Georgine Somer	Ontwerper
		Riek Guikema	Projectmedewerker

Gebied	Aanspreekpunt
Westerwolde	Nicol
Oldambt	Karen
Veenkolonien	NIcol
Centrale Woldgebied	Karen
Gorecht	Teun
Waddenkust en Wierdenland	Karen
ZWK	Karen

vanuit verschillende partijen komen, denk aan gemeenten, waterschappen, Landschapsbeheer Groningen of Prolander. Slagvaardigheid en resultaatgerichtheid staan voorop; de Landschapswerkplaats is een middel, geen doel.

Deelgebieden
Van het grootschalige open polderlandschap tot het kleinschalige coulisselandschap en van historische wierdendorpen tot het door wijken en diepen opgedeelde veenlandschap. Het landschap in de provincie Groningen verschilt sterk per regio. In de Kwaliteitsgids Groningen beschrijft de provincie zeven verschillende landschapstypen, gebaseerd op de ontstaansgeschiedenis en de huidige ruimtelijke karakteristieken:

1. Gorecht
2. Waddenkust en Wierdenland
3. Zuidelijk Westerkwartier
4. Centraal Woldgebied en Duurswold
5. Oldambt
6. Westerwolde
7. Veenkoloniën

Het is belangrijk dat de projecten van de Landschapswerkplaats goed aansluiten bij de kwaliteit, de eigen identiteit en de landschappelijke kernkwaliteiten van de gebieden waarin ze zich bevinden. Daarom houdt de Landschapswerkplaats voor de projectgebieden dezelfde indeling aan als de Kwaliteitsgids Groningen. Ook gebruiken we dezelfde ontwerpprincipes zodat we recht doen aan de kernkwaliteiten van het gebied. De ontwerpprincipes bieden inspiratie, kennis en handreikingen voor ruimtelijke ontwikkelingen.

deelgebieden Landschapswerkplaats, gebaseerd op landschapstypen
(Bron: Kwaliteitsgids Groningen)

De Kwaliteitsgids van de provincie Groningen en het overzicht is te vinden op www.kwaliteitsgidsgroningen.nl.

Fysieke werkplek en rondreizende werkplaats
De Landschapswerkplaats is heel praktisch. We zetten de ideeën van initiatiefnemers om naar concrete daden. Dit doen we samen met hen en samen met inwoners, ondernemers, overheden en organisaties. Hiervoor richten we een centrale, fysieke werkplaats in en gaan we met mobiele werkplaatsen door de provincie. In deze mobiele werkplaats werken we aan concrete plannen voor het gebied waar we op dat moment te gast zijn.

Als Landschapswerkplaats vind je ons dus op tal van plekken in de provincie. We bieden Groningers er een inspirerende plek om te

schetsen en te ontwerpen aan hun omgeving. Alles wat daarvoor nodig is, hebben we in huis: computers, werkplekken, grote tafels om op te schetsen of aan te overleggen én professionele ontwerpers ter ondersteuning.

Het team van de Landschapswerkplaats
Het kernteam bestaat uit een werkplaatsmeester (een professionele landschapsarchitect) en een werkplaatsleider. Een multidisciplinair schetsteam met ontwerpers en inhoudelijk project en / of procesleiders afkomstig van diverse gebiedspartijen werkt als 'trekkers' samen met initiatiefnemers. Op de foto hiernaast zie je het hele team.

De werkplaatsleider, Menno van der Meer, heeft de leiding over de Landschapswerkplaats. Hij is verantwoordelijk voor het proces en de bedrijfsvoering van de Landschapswerkplaats. Hij zorgt voor de planning en voortgang van het programma, en onderhoudt samen met de werkplaatsmeester contact met Nationaal Programma Groningen.
De werkplaatsmeester - Martin Biewinga - bewaakt de plan- of ontwerpkwaliteit. De ontwerpen moeten tenslotte passen bij het landschap. Hij is ook een inspirator voor de initiatiefnemers en alle betrokkenen van de Landschapswerkplaats.

De projectleiders zijn samen met de ontwerpers en projectmedewerkers de vaste contactpersonen voor de tien initiatievenbundels. De projectleiders Karen Beukema, Nicol Perdok-Hut en Teun Veger zijn verantwoordelijk voor de voortgang van de projecten, en onderhouden het contact met de initiatiefnemers en gebiedspartijen. De ontwerpers Georgine Somer en Martin van Dijken maken – al schetsend met initiatiefnemers en gebiedspartijen - de ontwerpen en plannen voor de projecten uit de werkplaatsagenda. Dit doen ze in nauwe samenwerking met de werkplaatsmeester.

De projectmedewerkers Riek Geukema en Patrick Vriese ondersteunen het hele planproces. Zij verzamelen informatie, samen met het GIS-team, organiseren samen met de office-manager de gebiedsbijeenkomsten, maken verslagen en verrichten veel schrijf- en denkwerk op de achtergrond.

Jelly Wijnand is de office manager van de Landschapswerkplaats. Hindrik Wester, Henri Naaijer en Anna Chardon vormen samen het GIS-team, oftewel data-beheerteam dat de Landschapswerkplaats voorziet van data, kaarten, en andere geografische informatie.

Rust, reinheid en regelmaat…
Continuïteit en vastigheid zijn in gebiedsprocessen heel belangrijk. Daarom heeft elke initiatievenbundel een vast team van projectleider, ontwerper en projectmedewerker. Daarnaast heeft elk deelgebied (zie de volgende paragraaf) een vaste contactpersoon in de vorm van een van de projectleiders. Voor Westerwolde is Nicol de vaste contactpersoon.

In de tabel is deze bezetting en verdeling weergegeven. Deze tabel staat ook op de website van de Landschapswerkplaats.

Gebiedsagenda
Per gebied maken we zoveel mogelijk koppelingen met lopende programma's en projecten die aansluiten bij de doelstellingen en missie van de Landschapswerkplaats. Dit verhoogt de slagingskans van een project en daarmee de impact op de toekomst van Groningen. Soms is ook een gebiedsproces nodig met gebiedspartijen om eventueel tegengestelde belangen op te lossen en uiteindelijk tot projecten te komen. Samen met initiatiefnemers en de gebiedspartijen stellen we daarom als eerste stap een gebiedsagenda op, waarmee we in beeld brengen wat er allemaal speelt in het deelgebied.

Fysieke ingrepen in het landschap, informatie en onderzoek
Veel van de initiatieven die in de Landschapswerkplaats uitgewerkt worden, gaan over fysieke ingrepen in het landschap van Groningen. Meer bomen, ecologische bermen, buurtommetjes, ruiterpaden en vaarwegen zijn hier voorbeelden van. Om een project een succes te maken is het vaak nodig om informatie te verzamelen en soms is het nodig eerst onderzoek te laten doen voor we een project verder uitwerken. Een storymap en GIS-viewer kunnen dit bijvoorbeeld inzichtelijk maken. Ook dit valt onder het maken van de gebiedsagenda's.

Werkplaatsagenda
De volgende stap is het opstellen van de werkplaatsagenda. Hier komen alle ideeën, wensen en ambities van de initiatiefnemers en gebiedspartijen bij elkaar. We kiezen samen met de initiatiefnemers op welke plekken we onze aandacht vooral gaan richten en waar en hoe we het fijnmazige netwerk zoals beschreven in de doelstelling gaan realiseren. We kijken op welke manier we slimme combinaties kunnen maken met programma's en plannen van overheden en andere organisaties. Het werkplaatsteam, betrokken initiatiefnemers, partners en overheden leggen samen de contouren vast van wat er op welke plek wordt gerealiseerd, welke combinaties er te maken zijn, welke partijen daarbij nodig zijn en welke doelen er te behalen vallen. Ook ideeën van omwonenden waar de projecten zullen landen zullen – mits passend in de doelstelling van de Landschapswerkplaats worden meegenomen in de afweging bij het maken van de werkplaatsagenda. Belangrijk is om hier al een eerste beeld te krijgen van het draagvlak van de omgeving, overheden en andere belanghebbende organisaties.

Aanleiding en doel gebiedsbijeenkomsten
Zoals gezegd gaat de Landschapswerkplaats naar de gebieden toe. In de periode van 15 mei tot en met 3 juli hebben we daarom een reeks gebiedsbijeenkomsten georganiseerd. We trapten af met het Gorecht. Daarna volgden de Veenkoloniën, het Zuidelijk Westerkwartier, Centraal Woldgebied en Duurswold, Oldambt, Westerwolde en als laatste Waddenkust en Wierdenland.

Met de gebiedsbijeenkomsten hebben we als Landschapswerkplaats het volgende voor ogen gehad:

- Kennismaken met elkaar; samen geven we elkaar weer energie en enthousiasme voor de uitvoering van de initiatieven.
- Het is meteen ook het begin van het lokale netwerk, van de initiatiefnemers met elkaar en met de gebiedspartijen in de gebieden, en met de `verse' bemensing van de Landschapswerkplaats.
- Tijdens de gebiedsbijeenkomsten verkennen we de kansen met elkaar voor de samenwerking tussen de initiatieven, onderling en met de gebiedspartijen
  Dit doen we aan de hand van een eerste analyse van de initiatieven die is opgesteld door de Landschapswerkplaats, en met de Gebiedsagenda in wording.

De inleidende presentatie van de gebiedsbijeenkomst kan je terugvinden en downloaden op de website van de landschapswerkplaats: www.landschapswerkplaats.nl.

Doel van dit schetsboek
Met dit beeldverslag leggen we de resultaten vast van het interactieve deel van de gebiedsbijeenkomsten, waarin we ons hebben gebogen over de kansen voor samenwerking tussen de initiatieven en over de koppeling met de gebiedsagenda.

Tot slot
Voor dit hoofdstuk is geput uit diverse stukken, waaronder het projectplan voor de Landschapswerkplaats, de presentatie van de gebiedsavond, en andere documenten. Wil je meer informatie over de achtergronden, werkwijze en organisatie van de Landschapswerkplaats, of over de initiatieven, dan kun je dat nazoeken op de website: www.landschapswerkplaats.nl.
Je kunt natuurlijk ook de landschapswerkplaats rechtstreeks mailen via info@landschapswerkplaats.nl.

Bourtange; foto Marketing Groningen

Landschapswerkplaats

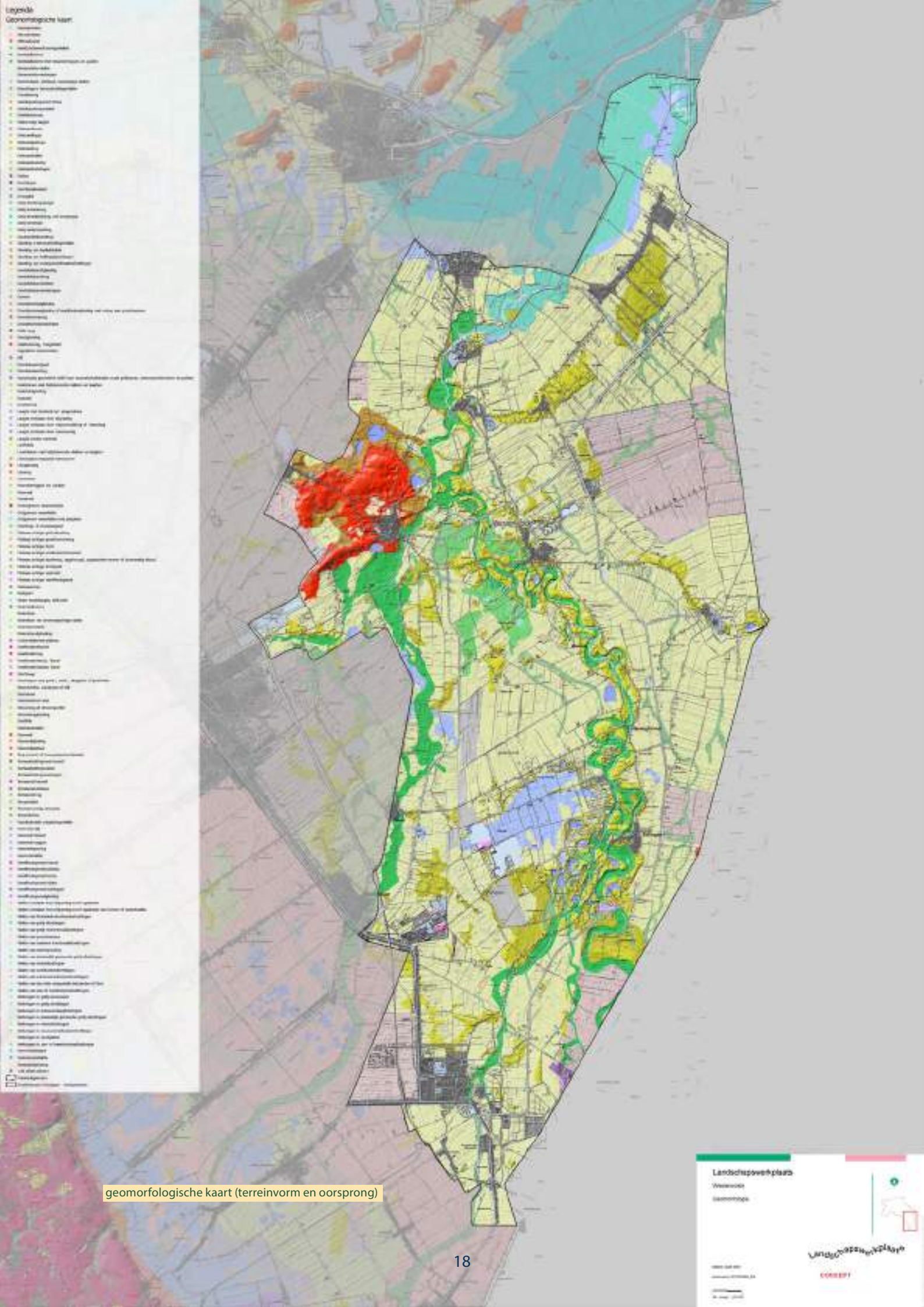

geomorfologische kaart (terreinvorm en oorsprong)

1. Inleiding

In dit hoofdstuk geven we een korte beschrijving van het huidige landschap en zijn ontstaansgeschiedenis. Het landschap zoals we dat nu kennen, heeft bijzondere kenmerken en kwaliteiten. Daar bouwen we op verder bij de uitwerking van de initiatieven. De tekst van dit hoofdstuk is overgenomen uit de Kwaliteitsgids Groningen.

De ondergrond
Het fundament van Westerwolde is in de drie laatste ijstijden gelegd. In het landschap zijn de sporen hiervan nog goed af te lezen. Tijdens de twee na laatste ijstijd, het Elsterien (475.000 tot 410.000 jaar geleden), werd in tunneldalen potklei en fijn wit zand afgezet. Op de Tichelberg ligt deze grijze klei heel dicht onder de oppervlakte. Deze klei bleek in latere tijd uiterst geschikt voor de steenproductie, hier heeft de berg dan ook zijn naam aan te danken, een tichelwerk is een steenfabriek. De bakstenen van onder meer de middeleeuwse Juffertoren van Onstwedde zijn van deze klei gemaakt. Tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien (380.000 tot 130.000 jaar geleden), verdween Westerwolde volledig onder een dikke ijskap. Onder die gletsjer werd een laag keileem afgezet; een mengsel van keien, grind, zand, leem en klei dat door de druk van het ijs door- en in elkaar is gekneed. Het materiaal is afkomstig uit verschillende delen van Scandinavië. Door de invloed van deze ijskap ontstonden gestroomlijnde keileemheuvels (drumlins) onder de ijskappen, zoals de Onstwedder Holte (de rode kleur op de geomorfologische kaart), de Hasseberg, het Eiland van Ulsda en de Geselberg. Deze laatste werd, zoals de naam doet vermoeden, tussen 1587 en 1597 als executieplaats gebruikt. Meerdere personen werden hier wegens vermeende hekserij levend verbrand. Voor hen is in de 21ste eeuw een gedenksteen opgericht waarop de namen van de slachtoffers vermeld staan.

Tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien (117.000 tot 11.700 jaar geleden) bereikte het ijs Westerwolde niet. Wel werden door smeltwaterstromen de latere rivierdalen van de Ruiten Aa, Mussel Aa en het Pagediep uitgesleten. Tijdens deze heftige koude periode was het landschap open en zonder vegetatie. De wind had vat op het aanwezige zand en legde het als een deken over het landschap. Vooral aan de randen van de smeltwaterdalen vormden zich hoog opbollende dekzandruggen (de groenbruine kleuren op de geomorfologische kaart). Deze hogere gebieden werden later door mensen gebruikt als woongebied en akkerland. Ook ontstonden in deze poolwoestijn kilometerslange lengteduinen van west naar oost: de tangen. Voorbeelden hiervan liggen bij het huidige Jipsingboertange en Bourtange waarvan de uitgang 'tange' in de plaatsnaamaanduiding nog verwijst naar deze geologische elementen.

Water heeft in de ontwikkelingsgeschiedenis van Westerwolde een hoofdrol gespeeld. Het regenwater dat in het gebied viel, verzamelde zich in van zuid naar noord stromende riviertjes zoals de Ruiten Aa, Mussel Aa en het Pagediep.

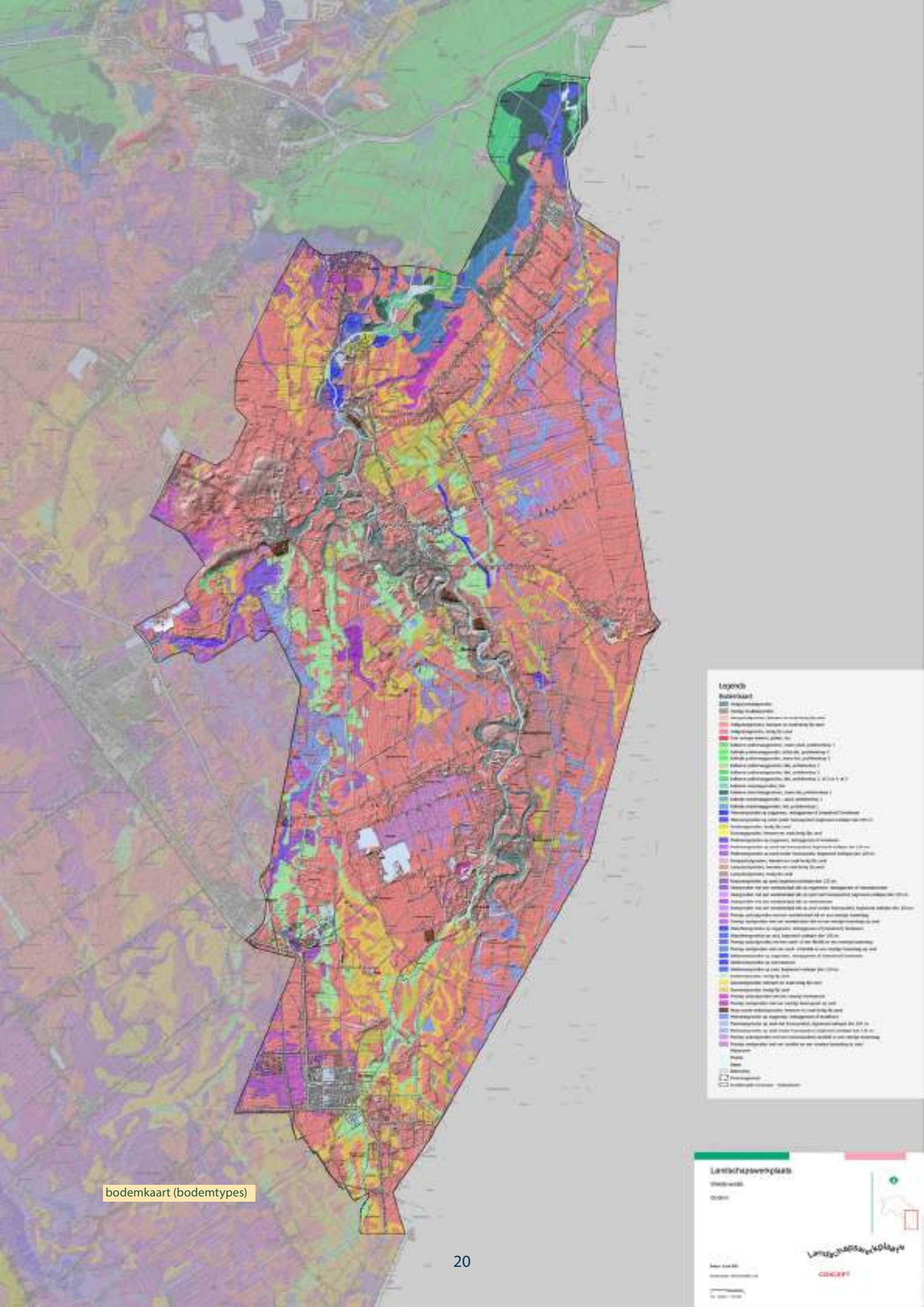

bodemkaart (bodemtypes)

Deze riviertjes kwamen uiteindelijk samen in de Westerwoldse Aa om vervolgens in de richting van de Eemsmonding, later de Dollard, te stromen. Tot op de dag van vandaag vormen deze riviertjes de landschappelijke, hydrologische en ecologische ruggengraat van Westerwolde.

Het rijzen van de zeespiegel en het warmer worden van het klimaat leidden vanaf 5000 v. Chr. tot het stagneren van deze waterafvoer. Op de hogere, van nature goed gedraineerde zandgronden konden natuurlijke loofbossen, hoofdzakelijk bestaand uit eiken en linden zich ongestoord uitbreiden: Westerwolde veranderde in een oerbos. In de natte beekdalen kwamen veenmoerassen en broekbossen tot ontwikkeling.

Als gevolg van het stijgende grondwater vond in de prehistorie op wat grotere afstand van de rivieren op grote schaal veengroei plaats. De daarbij ontstane veenpakketten hadden meestal een koepelvorm met een doorsnede van enkele kilometers. Het hierdoor ontstane Bourtanger Moor of Bourtanger Moeras besloeg in de prehistorie een oppervlakte van 3000 km2, begrensd door de Hondsrug aan de westzijde en het Eemsdal aan de oostzijde. In dit gebied kwamen op veel plaatsen ook veenmeren voor, de zogenaamde meerstallen. Het huidige Bargerveen in Zuidoost-Drenthe geeft nog een indruk van dit vroeger zo uitgestrekte landschap.

DE MENS IN HET PREHISTORISCHE LANDSCHAP
In dit prehistorische landschap leefden wel mensen, maar ze beïnvloedden het landschap alleen op kleine schaal. Ze hadden zich gevestigd op de veilige, hogere zandruggen langs de beken. Sporen van deze prehistorische bewoners zijn door archeologen teruggevonden in de vorm van nederzettingssporen, grafheuvels, urnenvelden en Celtic fields (akkercomplexen).

Het oprukkende veen maakte echter dat de prehistorische bewoners van Westerwolde steeds meer ingesloten raakten. Kort voor de jaartelling was hun woongebied zo klein en geïsoleerd geworden dat ze genoodzaakt waren om te vertrekken. Meer dan zeven eeuwen lang woonde niemand meer in Westerwolde. Het landschap veranderde in een verlaten veenwildernis, op enkele plekken afgewisseld door beboste zandkoppen.

DE ONTWIKKELING VAN HET MIDDELEEUWSE CULTUURLANDSCHAP (500-1500)
Vanaf de zevende eeuw drongen nieuwe kolonisten vermoedelijk vanuit het noorden over de Westerwoldse Aa het gebied binnen. Het uitgestrekte centrale bosgebied tussen het huidige Wedde, Onstwedde en Vlagtwedde lijkt voor de vroegmiddeleeuwse kolonisten de meest aantrekkelijke vestigingsplaats te zijn geweest. Hier hebben archeologen grafvelden uit die vroegmiddeleeuwse tijd gevonden, zoals de Merovingische rijengrafvelden. Daarnaast zijn ook nederzettingssporen op een zandrug bij Vriescheloo aanwezig. De beken Mussel Aa en Ruiten Aa zorgden voor lokale ontwatering, waardoor de toegankelijkheid in de omgeving van deze beken wat beter was. De eerste middeleeuwse nederzettingen hadden nog niet een vaste plek in het landschap. Doordat de huizen op houten palen gefundeerd waren, sleten de boerderijen snel en dienden ze geregeld een stukje op te schuiven of werden weer verlaten. Pas in een latere periode, rond de of negende of tiende eeuw, ontstonden de eerste concentraties van boerderijen. Uniek uit deze periode zijn de oerden, kleine huisakkers uit de vroege middeleeuwen die op een aantal plekken nog bewaard zijn gebleven.

ESDORPEN
In de loop van de vroege middeleeuwen ontstond door de clustering van boerderijen het karakteristieke esdorpen- en esgehuchtenlandschap van Westerwolde. Enerzijds heeft het bepaalde kenmerken gemeen met het Drentse esdorpenlandschap, anderzijds verschilt het zoveel daarvan dat het met recht als een geheel eigen landschappelijke regio kan worden bestempeld. Vergeleken met Drenthe is het bewoningspatroon bijvoorbeeld veel verspreider. Hoewel dorpen als Wedde, Onstwedde, Vlagtwedde en Sellingen vanouds flinke esdorpen waren die naast boerderijen ook een kerk, woningen van ambachtslieden en panden van winkeliers kenden, omvatte de rest van het zandgebied toch vooral kleine esgehuchten van veelal 3 tot 8 boerderijen. Hier en daar waren er daarnaast ook geïsoleerde boerderijen op de flank van een kleine zandkop te vinden. De namen van deze dorpen met de uitgang ‘wedde’ verwijzen naar de oud Germaanse benaming voor bos of woud. In het open veenlandschap waren de her en der verspreidde beboste zandkopppen de beste vestingplaatsen voor de eerste bewoners.

Dicht bij de boerderijen ontstonden de bouwlanden, die bij de grotere dorpen essen werden genoemd en bij de kleinere gehuchten (bouwland)kampen. Deze vaak meer dan duizend jaar oude akkercomplexen zijn veelvuldig nog tot op de dag van vandaag in gebruik gebleven bij de boeren: een unieke continuïteit. Op oude essen die in beheer zijn bij Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer kunnen nog zeer oude

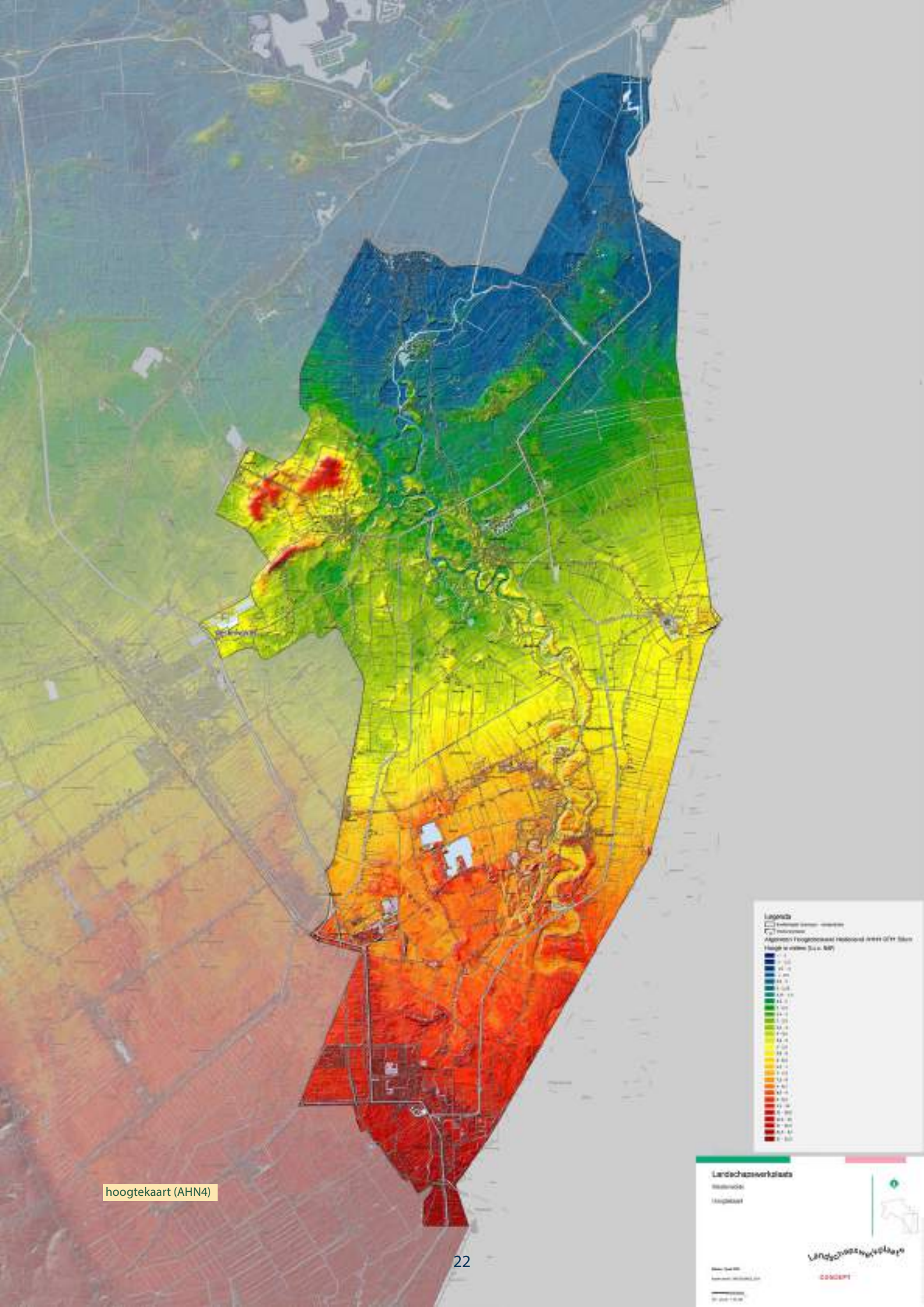

hoogtekaart (AHN4)

en voorheen algemene akkerkruiden zoals korensla en slofhak aangetroffen worden. Om die reden – maar ook omdat de ondergrond vaak veel archeologische sporen bevat – zijn deze bouwlanden belangrijke cultuurhistorische schatkamers van Westerwolde.

BEEKDALLANDSCHAP
Van grote waarde zijn ook de Westerwoldse beekdalen waar in het verleden de weidegronden en hooilanden (meden) van de boeren lagen. Hoewel de kleinschalige verkaveling hier vaak verdwenen is, zijn deze groenlanden na de beekdalherstelprojecten van de afgelopen jaren weer op fraaie wijze in het landschap zichtbaar. Vaak zien we ook fraaie steilranden op de overgang van es naar groenland, soms ook oude doorwaadbare plaatsen (voorden), historische bruggen en bijzondere beekdal-elzenbroekbossen met elzenzegge zoals Metbroekbosch en Liefstinghsbroek. In deze laatste vinden we nog de laatste blauwgraslandrelicten van Groningen en het is een van de noordelijkste plekken waar het eiken-beukenbos met hulst voorkomt. Tevens worden beide oude bossen gekenmerkt door aanwezigheid van typische bosflora zoals bijvoorbeeld de bosanemoon, witte klaverzuring en het dalkruid. Beide broekbossen behoren tot de Natura 2000 gebieden.

Wat verder van de beken en nederzettingen verwijderd begon vroeger de uitgestrekte heide. Zowel aan de west- als aan de oostkant van Westerwolde kwamen tot aan het begin van de 20ste eeuw deze woeste gronden nog voor, vaak aan de achterzijde overgaand in het hoogveen. Slechts op heel weinig plekken zijn nog kleine heidevelden bewaard gebleven, zoals bijvoorbeeld bij Ter Borg. Datzelfde geldt voor de vroeger zo onmetelijk grote venen. Die zijn in Westerwolde feitelijk volledig ontgonnen. Wel is direct ten zuiden van het gebied, nog het belangrijke hoogveenreservaat van het Bargerveen behouden gebleven.

Rond 1360 werd de eerste Wedderborg of Wedderburcht gebouwd. Door conflicten met de bevolking over rechtspraak werd met behulp van de stad Groningen dit eerste steenhuis in 1478 vernietigd. Ongeveer tien jaar later is de borg door een nazaat weer opgebouwd.

RELIGIE
Een belangwekkend cultuurhistorisch ankerpunt in de zuidpunt van het esdorpenlandschap van Westerwolde vormt het klooster van Ter Apel dat in 1464 door de Kruisheren is gesticht. Het kloostergebouw heeft na de Reductie gediend als voorpost voor de stad Groningen, de toenmalige eigenaar van de Heerlijkheid Westerwolde, en is grotendeels bewaard gebleven.

LANDSCHAPSONTWIKKELINGEN IN DE NIEUWE TIJD (1500 - 1800)
Gedurende de Nieuwe Tijd ontwikkelden de esdorpen zich door toename van de bevolking en ontstond het nu nog karakteristieke esdorpenlandschap van Westerwolde.

BEBOUWINGSPATRONEN
Het esdorpenlandschap bestaat uit een langgerekte zone langs de Ruiten Aa en Mussel Aa met een afwisseling van esgehuchten (bijv. Smeerling en Ter Wisch) en esdorpen op de rand van het beekdal. Op de dekzandkoppen bevinden zich de essen met akkercomplexen en in de beekdalen liggen de hooilanden. Het kleinschalige besloten karakter en het meanderende beloop van wegen, beken en paden zijn kenmerkend voor het landschap. Dit meanderende karakter wordt versterkt door de structuur van groene linten gevormd door kleine bosjes en houtwallen. Op sommige plekken zijn de oorspronkelijke houtwallen in de loop van de geschiedenis verdwenen. De steilranden die daardoor zijn ontstaan geven een duidelijke markering aan van de grens van de es. Een mooi voorbeeld van de groei van een esdorp is de ontwikkeling rondom de Ruiten Aa, een hoofdroute door Westerwolde waar bebouwing langs de wegen is ontstaan. Deze bebouwing is niet gepland, maar ligt verspreid en is organisch gegroeid. Vanuit het omringende landschap laten esdorpen zich zien door groepjes boerderijen, half verscholen achter bomen, met een kerktoren die erboven uitsteekt. De oude boerderijen zijn van het streekeigen, Westerwoldse type.

VEENONTGINNINGEN
De veenlandschappen ten westen, noorden en oosten van het zandgebied zijn stap voor stap in cultuur gebracht. In de 12de eeuw werd met deze agrarische veenontginningen een begin gemaakt, toen kolonisten vanaf de Pekel Aa en de Westerwoldse Aa langgerekte sloten gingen graven om de venen van Blijham, Bellingwolde, Vriescheloo en Hoorn te ontginnen. De ontwatering van het veen leidde in de loop van de tijd tot bodemdaling, waardoor de oudste boerderijen al vrij snel verplaatst moesten worden. De huidige lintvormige dorpen dateren waarschijnlijk uit de 13de eeuw, evenals hun kerken.

In het midden en zuiden van Westerwolde werden in de middeleeuwen de hoogveengebieden niet tot landbouwgrond ontgonnen. Deze gebieden werden pas tussen 1750 en 1930 afgegraven

Bonneblad (historische kaart ca. 1900)

voor de productie van turf. Hiervoor werden door compagnieën kanalen en wijken gegraven waarover de turfschepen deze belangrijke brandstof naar de stad konden afvoeren. Na afgraving van het veen werd de onderliggende zandgrond ingericht voor de landbouw. Zo ontstonden de veenkoloniën van Westerwolde. Aan de westkant waren dit Alteveer en Vledderveen, aan de oostzijde Veelerveen en het Hebrecht.

DOLLARDPOLDERS
Door een reeks van stormvloeden in de late middeleeuwen, waarvan de bekendste de Cosmas en Damianus stormvloed van 1509 was, braken de oeverwal van de Eems en een aantal dijken meermaals door. Deze Dollard-inbraken overspoelden grote delen van het ontgonnen veenland van Westerwolde en bedekten de aarde met een laag Dollardklei. Al spoedig werd teruggevochten door de aanleg van nieuwe dijken, afwateringskanalen en nieuwe kavels, waardoor ten noorden van Blijham tegenwoordig een zeekleipolder ligt. Het oude veenverkavelingspatroon werd daarbij in grote lijnen aangehouden. Hierdoor konden de nieuwverworven gronden, na de bedijkingen, net als tijdens de eerdere veenontginningen in lange stroken worden verkaveld volgens het recht van opstrek. In dit noordelijke deel van Westerwolde wordt de overgang naar de open polders van het Oldambt gekenmerkt door streekdorpen zoals de aaneengesloten groene dorpslinten Bellingwolde en Vriescheloo.

De Westerwoldse Aa stroomt tegenwoordig via het sluizencomplex van Nieuwe Statenzijl de Dollard in. Door de diverse inpolderingen verschoven de uitwateringssluizen steeds verder naar het noorden; tot 1700 lag de uitwateringssluis bij Oudeschans, omstreeks 1707 bij Oude Statenzijl en tenslotte werd in 1876 de Nieuwe Statenzijl gebouwd.

DEFENSIE
Vanaf de tweede helft van de 16de eeuw krijgt het gebied ook een sterke militaire functie. Vanwege de strategische ligging langs de weinige toegangswegen naar de stad Groningen werden in het gebied Oldambt en Westerwolde veel schansen gebouwd. Vanuit de burcht van Wedde vertrokken in 1568 Graaf Adolf en Graaf Willem Lodewijk ten strijde tegen de Spaanse troepen wat leidde tot de Slag bij Heiligerlee en het begin van de Tachtigjarige Oorlog. Vanaf deze periode ontwikkelt Westerwolde zich als grensgebied en wordt het politiek-bestuurlijke verschil met de in Duitsland gelegen gebieden steeds duidelijker. Vanaf het einde van de 16de eeuw kreeg het uitgestrekte en slecht toegankelijke Bourtanger Moor een militaire functie in de vrijheidsstrijd tegen Spanje. Door toenemende ontginning van het Bourtanger Moor werd het gebied echter toegankelijker. Als onderdeel van een stelsel van verdedigingslinies langs de grens van de toenmalige Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, werd aan de oostgrens van Groningen een stelsel van leidijken en schansen aangelegd. Leidijken werden aangelegd om het water in het moeras te houden en daarmee de verdedigingsfunctie op peil te houden. De schansen Oudeschans (Bellingwolderschans), Bonerschans en Bourtange sloten de route langs de noordkant en door het moeras af. Later werd Nieuweschans (Langakkerschans) aangelegd om ook het nieuwe land dat door inpoldering van de Dollard was ontstaan te kunnen verdedigen.

ONTWIKKELINGEN IN DE MODERNE TIJD (1800 - HEDEN)
De laatste grootschalige ontginningen in Westerwolde vonden plaats in de in de eerste decennia van 20ste eeuw. In het kader van de werkverschaffing veranderden duizenden hectaren droge en natte heide en veen in grootschalig verkavelde heideontginningen. Voorbeelden zijn het Jipsinghuizerveld en Sellingerbeetse. De aanleg van het Mussel-Aa-kanaal en het Ruiten-Aa-kanaal is hiervoor een stimulans geweest. Het landschap dat door deze ontginningen ontstond, wordt gekenmerkt door openheid, een rationele verkaveling en rechte heideontginningswegen met verspreid liggende, voornamelijk agrarische, bebouwing. De ooit zo uitgestrekte en verlaten velden en venen van Westerwolde veranderden in een kort tijdsbestek in een modern akkerlandschap waar voornamelijk aardappelen worden verbouwd.

De ontginningsstructuren zijn minder rechtlijnig dan de oudere, strikt opgestelde veenkoloniale ontginningen omdat ze hun basis vinden in oude landwegen, die deels samenvallen met historische verbindingen door het veld. De dorpen die in het heideontginningslandschap ontstonden zoals Mussel, Jipsingboertange, Veelerveen, Hebrecht en Harpel, worden gekenmerkt door dunbebouwde linten. Deze dorpen bestaan voornamelijk uit boerderijen en arbeidershuisjes met soms enige komvorming bij kruisingen. Deze overwegend agrarische bebouwing van voornamelijk na 1900 is niet planmatig opgezet maar onregelmatig gesitueerd en organisch gegroeid. De boerderijen en keuterijen zijn vooral van het Oldambtster of krimpentype, waarbij alle functies onder een doorgaande nok zijn geplaatst en de hoofdvorm richting het voorhuis sprongsgewijs versmalt. In de jongere ontginningen komen ook veel naoorlogse boerderijen voor in de vorm van

Topografische kaart, met in bruin de essen

kop-(hals-)rompboerderijen in sobere Delftse Schoolarchitectuur. De gebouwen zijn voornamelijk vrijstaand en ruim gesitueerd op grote erven.

Naast dat het ontgonnen land voor agrarisch gebruik werd ingericht, werden met name bij Sellingen in de jaren '30 tot en met '50 van de 20ste eeuw bossen geplant op de heidevelden.

DOORONTWIKKELING ESDORPEN
In het noorden van Westerwolde wordt de overgang naar de open polders van het Oldambt gekenmerkt door streekdorpen zoals de aaneengesloten groene dorpslinten Bellingwolde en Vriescheloo. In het esdorpenlandschap hebben de dorpen en gehuchten een duidelijke relatie met het omliggende landschap doordat ze een onderdeel vormen van het vroegere landbouwsysteem. De esgehuchten bestaan uit clusters van verspreide boerderijen omgeven door onregelmatig gevormde open ruimten. In Smeerling is zowel de structuur als het bebouwingsbeeld van een dergelijke 'hoevezwerm' gaaf bewaard gebleven. In grotere esdorpen is de oorspronkelijke verspreide en onregelmatige oorsprong grotendeels verdwenen door een aaneengesloten lintbebouwing langs de doorgaande wegen.

RECENTE BEBOUWINGSSTRUCTUREN
De meer recente uitbreidingen, vanaf de jaren '60 hebben vaak een herkenbare structuur doordat ze gebouwd zijn met een bepaald stedenbouwkundig idee over hoe mensen het beste samen in een gemeenschap zouden kunnen leven. Dit beeld van de bebouwing verandert in de tijd, doordat het idee over de samenleving ook steeds wat veranderde. De tijdsgeest van de stedenbouw is op kleine schaal terug te zien in de plaatsen Blijham, Bellingwolde, Onstwedde, Vlagtwedde, Sellingen en Ter Apel.

Kenmerkend voor deze regio ten opzichte van de andere zes regio's in Groningen is dat alle plaatsen vrij klein zijn. Er is geen grotere stad te vinden in deze regio. Verder is het opvallend dat er zeer weinig grootschalige infrastructuur is. De autoweg gaat vanaf Winschoten via Blijham door naar Veele, waar deze weg overgaat in een minder prominente doorgaande weg. Tussen Vlagtwedde en Ter Apel bestaat de doorgaande weg uit de oude meanderende weg. Er zijn geen spoorlijnen of grote kanalen en ook grootschalige industrie en bedrijventerreinen zijn er niet.

In tegenstelling tot de andere regio's zijn er enkele grotere recreatiegebieden, zoals het Emslandermeer bij Vlagtwedde en Weddermeer en Wedderbergen bij Wedderveer. Bij Sellingerbeetse is een recreatiegebied bij een voormalige zandwinningsplas. Ten noorden van deze plas is een nieuwe zandwinning begonnen vanwege de grote hoeveelheid Peelozand.

INDUSTRIE
Vanwege de toename van de aardappel- en graanproductie werden in de Veenkoloniën, Oldambt en Westerwolde tussen 1860 en 1900 meer dan dertig strokarton- en aardappelzetmeelfabrieken gesticht. Door fusies en concentraties liep het aantal fabrieken ook weer snel terug. In Westerwolde werd in begin van de 20ste eeuw een aardappelmeelfabriek gevestigd in Ter Apelkanaal. De logistieke ligging aan het kanaal was belangrijk voor het transport van de aardappelen vanuit onder andere de Veenkoloniën. Door fusie met andere fabrieken is het bedrijf in de loop van de eeuw tot een van de grootste aardappelverwerkingsfabrieken ter wereld gegroeid.

WERKKAMPEN
In het begin van de 20ste eeuw werden in Westerwolde werkkampen ingericht om werklozen uit het westen van het land in te zetten voor de ontginning van het gebied en voor de landbouw. Deze werkkampen werden vervolgens door de Duitse bezetter gebruikt voor internering van verzetslieden en Joden. Na de oorlog werden de kampen gebruik voor het gevangenzetten van NSB'ers. In Sellingerbeetse is nog een barak te zien op een nog herkenbaar kampterrein. Ook net over de grens met Duitsland zijn dergelijke kampen in gericht.

NATUURHERSTEL
Vanwege de hoge cultuurhistorische landschapswaarde doet Westerwolde veel aan natuurherstel. Dit natuurherstel is vooral gericht op herstel van het oude cultuurlandschap met hooilanden langs de beken, essen, (hakhout) bossen, houtwallen en het heidelandschap op de oude hoogveengronden.

Ook een groot aantal gebieden rondom de Ruiten Aa, behorende tot het Natuurnetwerk Nederland (NNN), en de beek zelf worden of zijn recent ingrijpend veranderd. Het beekdal wordt hermeanderd en waardevolle archeologische, landschappelijke en cultuurhistorische elementen worden beschermd of opnieuw zichtbaar gemaakt. De waterhuishouding wordt zo aangepast dat flora en fauna weer volop de ruimte krijgen om zich te ontwikkelen. Door deze ingrepen zal het gebied een groter waterbufferend vermogen krijgen en zorgt het voor een impuls voor recreatie

Landschapswerkplaats
Luchtfoto

en toerisme. Daarnaast blijft er een plek voor de landbouw die al eeuwenlang karakteristiek is voor de streek.

hermeandering Ruiten Aa; foto DLG, Tim Bilman

REGIONALE KERNKARAKTERISTIEKEN

Voor het behoud en de verdere versterking van de ruimtelijke kwaliteit van Westerwolde verdient bij nieuwe ontwikkeling de aansluiting op de volgende kernkarakteristieken aandacht:

- Prehistorische geomorfologische landschapselementen zoals het reliëf aard, keileemheuvels, dekzandreliëf, tangen, en pingoruïnes.
- Het beekdallandschap van de Ruiten Aa, Mussel Aa en Westerwoldse Aa.
- Prehistorische nederzettingssporen.
- Vroegmiddeleeuwse rijengrafvelden en nederzettingssporen.
- Middeleeuwse huisakkers: oerden.
- Middeleeuwse kerken en borgen en het kruisherenklooster Ter Apel.
- Middeleeuwse verdedigingslinies van schansen, leidijken en uitwateringssluizen.
- Landschappelijke opbouw van afwisselend de kleinschalige beslotenheid van esdorpen en esgehuchten met kleine bosjes en houtwallen op de hoger gelegen delen, open essen op dekzandkoppen en open hooilanden in het nattere beekdal.
- De schaal en het karakter van de historisch gegroeide dorpsstructuur.
- Kleinschalig besloten esdorpenlandschap met esdorpen en esgehuchten, essen en kleine bosjes en houtwallen met hoge ecologische waarden.
- De verspreide bebouwing in esgehuchten met Westerwoldse boerderijen, kop-(hals-)romp en Oldambtster boerderijen.
- De clusters van verspreide boerderijen, hoeves, bij de esdorpen.
- De duidelijke randen (steilranden) van esdorpen die de overgang naar de essen markeren.
- Het relatief groene en bosrijke karakter van de esdorpen op de hoger gelegen delen.
- Meanderend beloop van wegen, paden en beekdal van de Ruiten Aa met een herwonnen natuurlijk beloop. In de beekdalen zijn hooilanden, elzenbroekbossen en blauwgraslandrelicten met hoge ecologische waarden.
- Daaromheen rationeel verkaveld jong heideontginningslandschap met verspreid liggende agrarische bebouwing met komvorming op kruispunten in het heideontginningslandschap.
- Onregelmatige, organisch gegroeide lintvormige veenontginningsdorpen.
- Strategische ligging als grensgebied en als gevolg hiervan de bouw van uitwateringssluizen, leidijken en schansen waaronder Oudeschans, Bellingwolderschans en meer recent de werkkampen.
- Industrieel erfgoed van de aardappelindustrie met de bijbehorende infrastructuur.

BRONNEN

- Landschapsgeschiedenis.nl
- Landschap in Nederland
- Wikipedia
- Groningen - Canon van Nederland
- https://www.deverhalenvangroningen.nl/
- https://www.rug.nl/research/kenniscentrumlandschap/mscripties/mascr_s_akkerman-2018.pdf
- https://www.rug.nl/research/kenniscentrumlandschap/mscripties/2020-mascr-kok-veenkolonien-westerwolde.pdf
- Delvigne, J.J. en Koopman, G.J. (1991) De geschiedenis van Westerwolde, 1 Het landschap. Stichting Gebroeders Hesse Fonds. Van Dijk & Foorthuis. Groningen.
- Groenendijk, H.A. & Waterbolk, H.T. (1998) De geschiedenis van Westerwolde, 7 Urnen en
- Essen. Stichting Gebroeders Hesse Fonds. REGIO-Projekt Uitgevers. Groningen.
- Muntinga, J.E. (1945) Het landschap Westerwolde. Proefschrift. J.B. Wolters' Uitgeversmaatschappij. Groningen.
- Middeleeuwse opstreknederzettingen in het oostelijk Dollardgebied, Johannes Ey (www.verdronkengeschiedenis.nl)

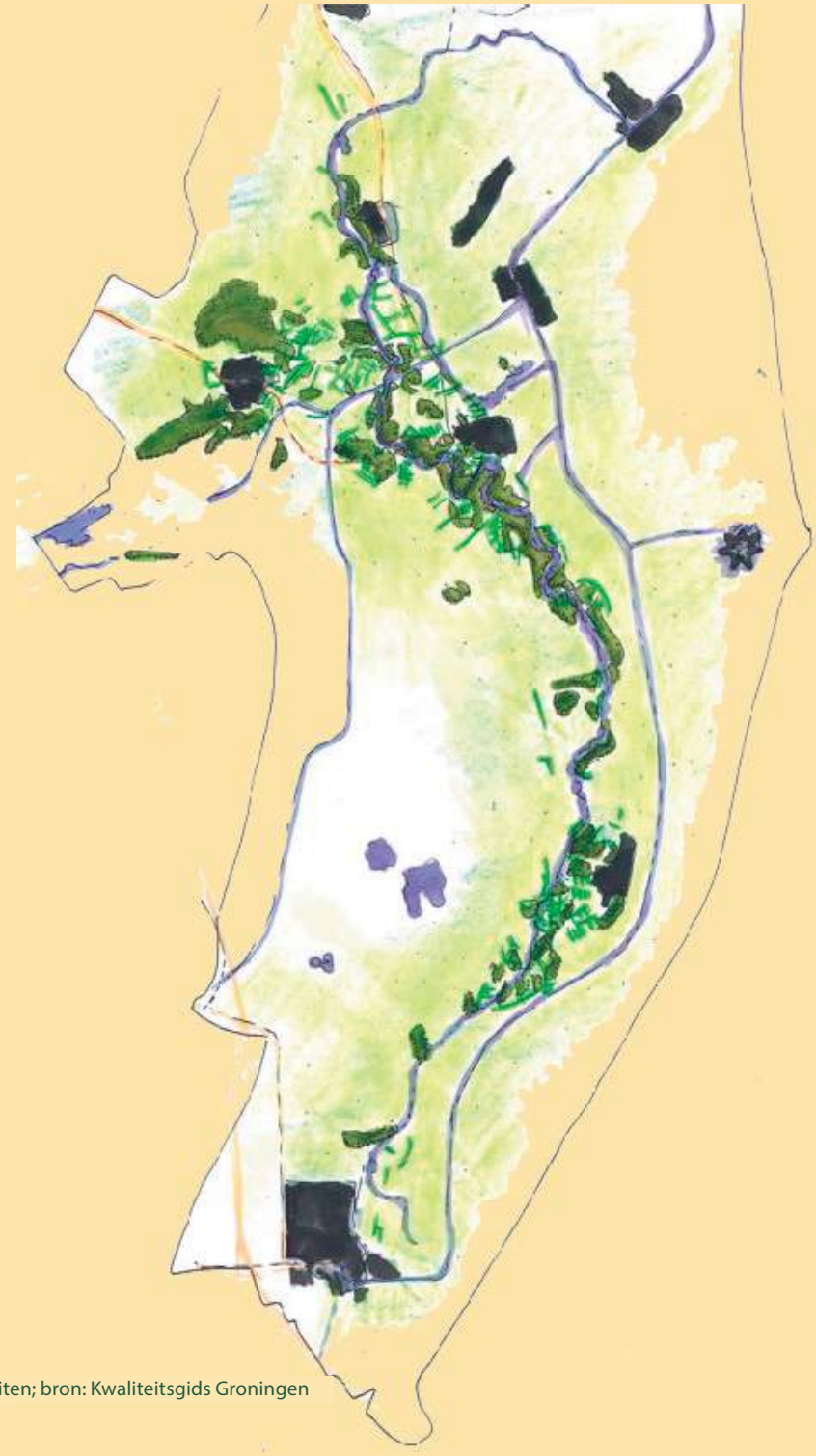

kernkwaliteiten; bron: Kwaliteitsgids Groningen

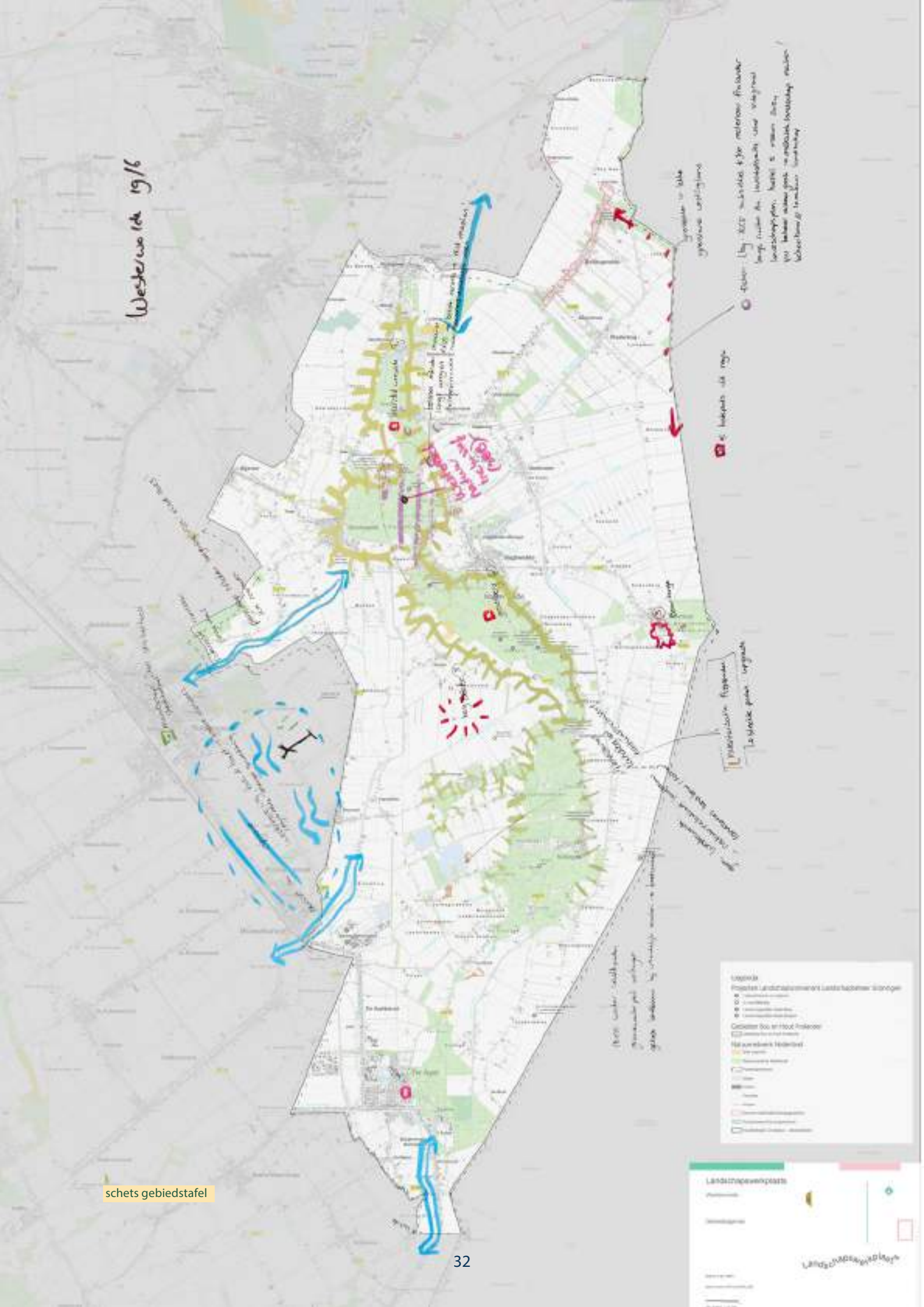

schets gebiedstafel

3. Toelichting schetsen

Op 19 juni vond de gebiedsbijeenkomst Westerwolde plaats. Initiatiefnemers, gebiedspartijen en het team van Landschapswerkplaats kwamen bijeen om de kansen te verkennen voor het deelgebied Westerwolde. Na een toelichting van de initiatieven en van het landschap is samen geschetst aan twee tafels.

Gebiedstafel

- Project van Aa naar Zee doorkruist het projectgebied. Westerwoldse Aa vanaf Oudeschans naar Dollard herinrichten en overgang zoet-zout creeëren.
- Vijf hotspots in de regio: Giezelberg, Berg Beetse, Burcht Wedde, Bourtange en Klooster Ter Apel.
- Opgave Mussel Aa: waterberging creëren, programma Bos& Hout aanplant bomen. Dit is in te vullen door groene corridors te creëren tussen westerwolde en Veenkoloniën. In deze zone ook ruimte voor regionale energieopwekking (wind).
- Pagedal: Robuuste corridor creëren.
- Runde-Ruiten Aa: robuuste corridor creëren.
- Omgevingsvisie Pagedal eind 2023 gereed. Bij herinrichting recreatie meenemen
- Bermen minder/niet maaien langs wegen in NNN-gebied. Dit duidelijk communiceren naar bewoners zodat men begrijpt waarom dit zo beheerd wordt.
- Randen NNN-gebied landbouwkundig extensiever beheren zodat overgangszone ontstaat. Hier natuurinclusieve landbouw stimuleren. Voorbeeld is Westeresch. Hier vindt strokenteelt plaats met grote variatie aan gewassen.
- Gehele regio noodzaak om water beter vast te houden. Dit kan door grondwaterpeil te verhogen of water langduriger in het gebied vast te houden. Dit levert ook meer waarde voor biodiversiteit.
- Beekdalen minder snel laten ontwateren. Combinatie zoeken met aanleg broekbossen.
- Vele natte plekken in het landschap. Goede locatie voor aanleg broekbossen. Aan de hand van GIS zijn deze locaties te vinden, evenals kan gebruik worden gemaakt van de natteplekkenkaart van Von Freitag Drabbe. Een locatie is al duidelijk: naast de gaast in Blijham.
- Gehele landbouw bij-vriendelijk maken
- Fietspaden: inventarisatie uitvoeren: upgraden van slechte paden.
- Prelgrimsroute van Ter Apel naar Schiermonnikoog: Het Stille Goud. Deze route loopt langs alle (voormalige kloosters). Initiatiefnemer is Peter Dijkstra
- Smokkelroute door de Lethe
- Grenspalen in de Lethe: Grensland vestingland. Bijzondere plekken in het landschap
- Essen in het gebied. Gebied rondom de Ruiten Aa is landschapsplan opgesteld en heeft inventarisatie plaatsgevonden van essen. 5 essen zullen in 2024 zijn hersteld. Momenteel vindt monocultuur van gras plaats, dit wordt een mozaïeklandschap wat beheerbaar is en zo wordt leesbaarheid landschap vergroot.
- Interessante literatuur met betrekking tot landschapsplannen: landschapswaardenkaart gemeente, landschapsbiografie Westerwolde, ambitiedocument Gebiedscommissie Westerwolde. Hierin staat plan voor verbreding NNN tussen Laude en Ter Apel. Het is nu te smal en kwestbaar.

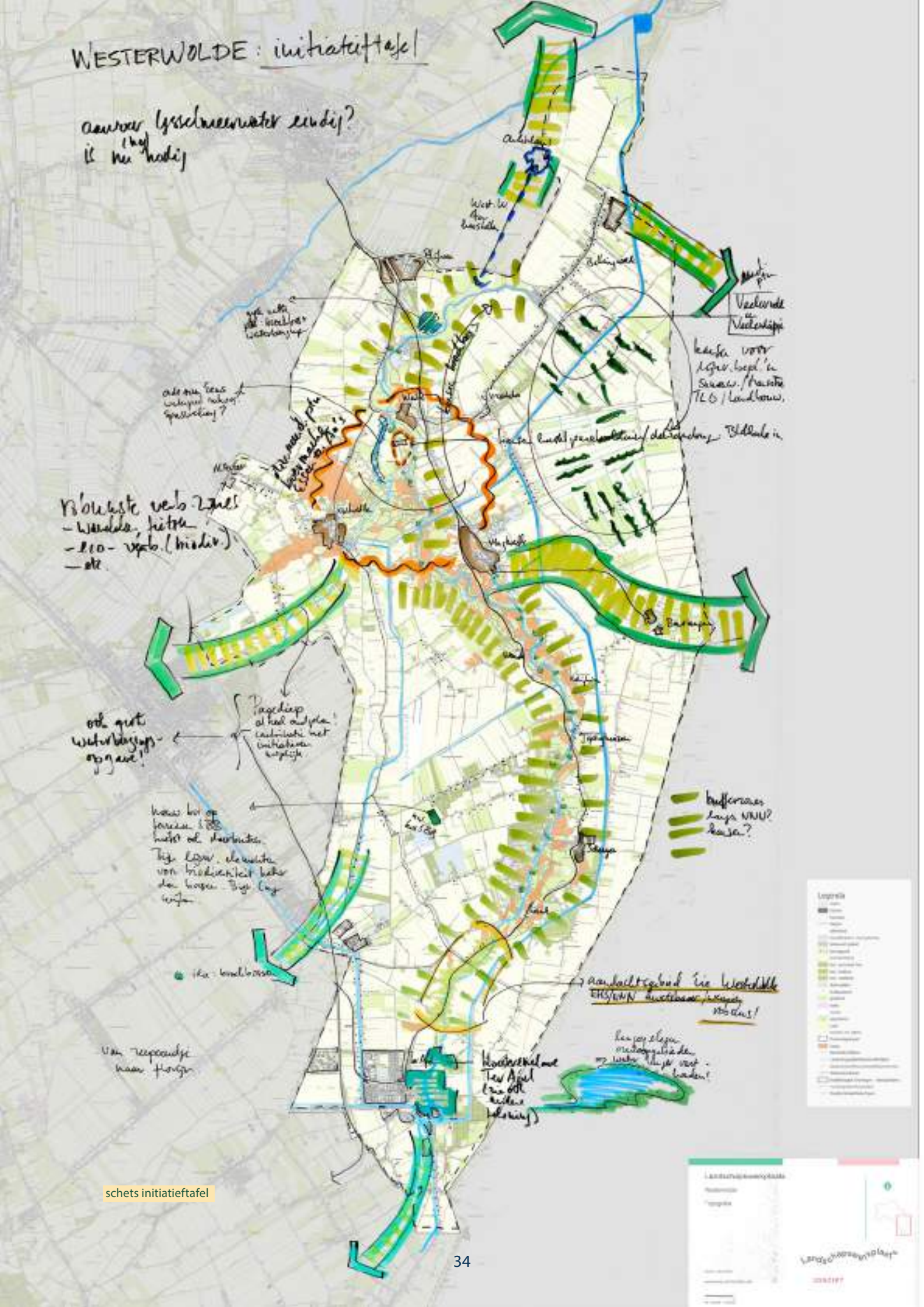

schets initiatieftafel

Initiatieftafel
Algemeen

- De aanvoer van IJsselmeerwater is nu (nog) nodig om voldoende water in het gebied te houden in droge perioden; het is de vraag of deze aanvoer op lange termijn nog mogelijk is, of op zijn minst minder wordt. Hoe zorgen we dan voor voldoende water?
- Hoger gelegen overloopgebieden bieden kansen om water langer vast te houden.
- Langs het Natuur Netwerk Nederland (NNN) liggen kansen voor bufferzones of overgangsgebieden waarin landbouw en natuur (en andere functies) verweven zijn.
- Voor het maken van meer bos en het verbeteren van de biodiversiteit zou het een goede optie kunnen zijn om langs de Ruiten Aa her en der kleine broekbosjes te laten ontstaan of aan te planten (schematisch aangegeven op de tekening). Met name het benedenstroomse deel van het beekdal van de Ruiten Aa is kansrijk hiervoor, ongeveer stroomafwaarts vanaf Vlagtwedde.
- Staatsbosbeheer is van plan meer bos op eigen terrein (liefst ook daarbuiten) aan te planten, waar mogelijk en passend. Soms zijn trouwens lijnvormige elementen voor biodivisiteit beter dan bossen. Dat zou bijvoorbeeld goed kunnen langs de wijken in het veenkoloniale deel van Westerwolde.
- Vanuit Westerwolde zijn er op een aantal plekken kansen voor het creëren of opwaarderen (robuuster maken) van ecologische en recreatieve verbindingszones:
    - via het Pagediep (hier bestaan al lange tijd plannen voor). Langs het Pagediep ligt ook een waterbergingsopgave en er spelen lokale initiatieven.
    - (herstelde) Westerwoldse Aa, via oa. Oudeschans; zie ook verbinding met initiatief van Aa naar Zee in Oldambt.
    - Vlagtwedde-Bourtange (en verder richting Duitsland).
    - Bellingwolde- Duitsland (Ems) via Brualer Schloot.
    - Mussel Aakanaal - Stadskanaal – Drentse `monden'
    - Kloosterenclave Ter Apel/(herstelde) Ruiten Aa – Runde
    - Voor het beeld van de hoofdstructuur van de grotere verbindingen is ooit het begrip ` van Zeepaardje tot Florijn' gemunt (zie tekening).
- Het project Essentie van Landschapsbeheer Groningen (in opdracht van de provincie Groningen, en mede mogelijk gemaakt door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, en de Regiodeal Natuurinclusieve Landbouw)

bestaat uit twee delen:

- inventarisatie van het gebied m.b.v. o.a. ArcGIS en de landschapsbiografie Westerwolde. Een analyse van de resultaten en het opstellen van een meerjarig herstelprogramma. Voor de essen in Westerwolde maakt de RCE een integraal landschapsplan/herstelplan, in opdracht van de provincie Groningen.
- uit de inventarisatie worden 5 essen uitgekozen waar een uitgebreid uitvoeringsplan voor opgesteld wordt. Welke essen zijn kansrijk om in glorie te herstellen?
- Gebiedskenners merken op dat er vaak een verkeerd beheerpakket op de essen ligt, waardoor ze opgedeeld en versnipperd raken in delen waarop wel en niet agrarisch of particulier natuurbeheer mogelijk is. Daar zou je wat een moeten doen.

- Voor heel Westerwolde (en Groningen…) liggen er kansen voor het vergroenen van de soms hele brede bermen door minder vaak te maaien. Niet iedereen heeft daar dezelfde beleving bij: er zijn ook mensen die vinden dat het niet `netjes' is. Het is daarom belangrijk om goed te communiceren wat het belang van minder maaien is, en wat je ervoor terug krijgt.

Specifiek (van zuid naar noord)

- Voor de kloosterenclave Ter Apel is al een herinrichtingsplan gemaakt, met maatregelen voor het herstel van de tuin en de waterstructuur . De verbindingen met het omringende landschap horen ook bij het plan. Andere kansen:
  - Opnemen in de camino's: de oude bedevaartroutes
  - Er is een bestaand idee voor het verbinden van bestaande en voormalige kloosters via een wandel-/fietsroute.
- De gebiedscommissie Westerwolde heeft het traject van de Ruiten Aa van ongeveer Ter Haar tot Ter Walslage als aandachtsgebied aangeduid: het NNN is hier weinig robuust en daardoor kwetsbaar.
- Bij Laude ligt een oude fossiele loop van de Ems, heel duidelijk zichtbaar in het landschap (bijv. op de hoogtekaart goed te zien, zie tekening). In en aan deze oude loop ligt de boerderij van de familie Kruise, een goed voorbeeld van een landschapsinclusieve boer, met lokale energieopwekking.
- In het met de oranje geribbelde lijn getekende gebied is de stichting Boermarke Essen en Aa's actief. De Boermarke heeft hier verschillende initiatieven lopen, en daarnaast een aantal wensen, ambities en aandachtspunten. Een kleine greep hieruit: in dit aangegeven gebied ligt een oude Eems-meander. Dit biedt een kans voor het verhogen van het waterpeil en daarmee het vergroten van de sponswerking. Daarnaast geeft de Boermarke aan dat de NNN (nog) niet af is zoals ooit bedacht (voor het schrappen van de robuuste verbindingszones). Aandachtspunten zijn bijvoorbeeld mest- en pesticidengebruik op natuurbeheergronden nabij de beek en ander suboptimaal beheer van gronden in het NNN.
- Er liggen in ditzelfde gebied kansen voor het herstel van een paraboolduin. Er ligt echter een kavel in dit gebied met ander grondgebruik die dit verhindert.
- Bij Lutjeloo ligt een vrij grote laagte aansluitend aan de beek; hier liggen kansen voor een groter broekbos in combinatie met waterberging.
- In het veenkoloniale deel van Westerwolde, ten oosten van de Ruiten Aa liggen kansen voor lijnvormige beplantingen langs wijken en sloten, in samenhang met de transitie vanuit TLG, GLB en dergelijke.

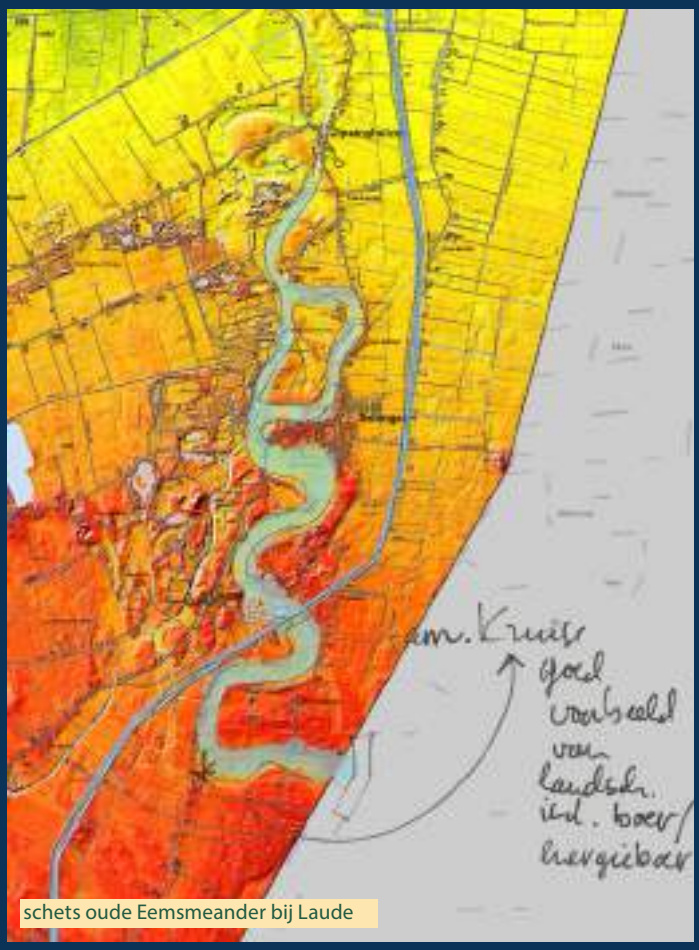

schets oude Eemsmeander bij Laude

- Het Veelerdiepje als gegraven `dubbelloop' van de Ruiten Aa is minder bekend, maar er zit een interessant verhaal achter: het diep is een restant van de poging van de stad Groningen en het bisdom Munster (in de 15e eeuw) om een kanaal tussen Eems en Westerwoldse Aa te graven om de tol bij Emden te ontlopen. De poging strandde uiteindelijk. Op de oude kaarten is naast het Veelerdiep dit kanaal ook te herkennen in de vorm van Oude Gracht die van Bourtange naar het Veelerdiep loopt.

schets bermen

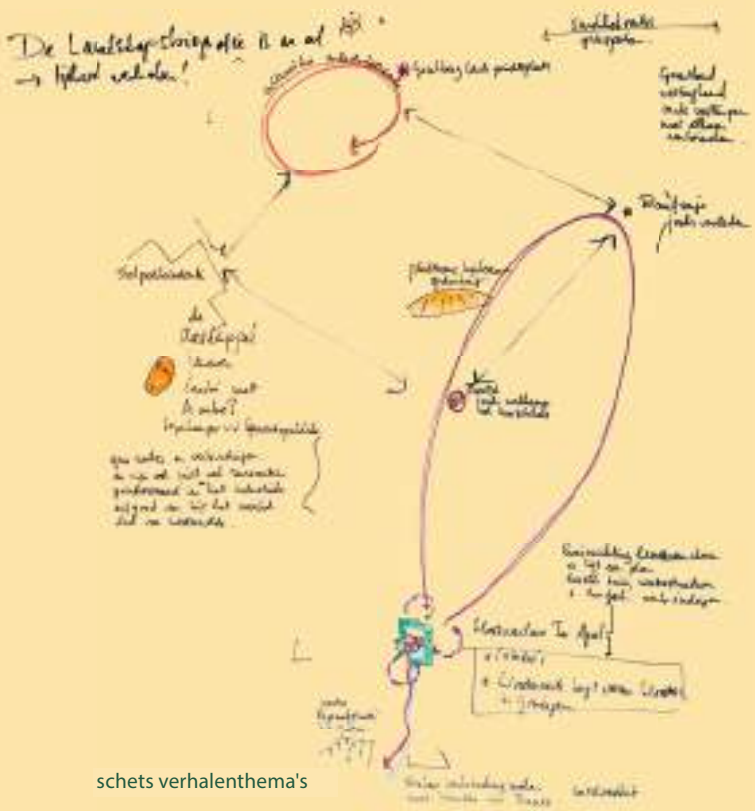
schets verhalenthema's

Verhalen

- Er is al een landschapsbiografie van Westerwolde, tjokvol verhalen. Dat sluit mooi aan bij de initiatievenbundels Kiek'n & Doun en Groningen Beleven.
- Andere mogelijke thema's:
  - Smokkelroutes en grenspalen
  - Oude vestingen met elkaar verbinden (zie de website De verhalen van Groningen maar ook de app Grensland Vestingland, die alles vertelt over de gebeurtenissen in Groningen en Oost-Friesland tussen 1568 en 1672).
  - de geschiedenis van de Joodse gemeenschappen in Westerwolde in het bijzonder:
    - In Onstwedde bestaat al de onderduikersroute,
    - Bourtange heeft een joods verleden,
    - in Beetse staat een voormalige joods werkkamp,
      in Stadskanaal heb je de Stolpersteinroute,
    - in het gehucht De Mate ligt een voormalige joodse begraafplaats (voorzien van een steen en relatief recent aangelegd toegangspad),
    - en in Ter Apel de Joodse begraafplaats nabij de Schotslaan.
  - Als tegenhanger van de Graanrepubliek: de aardappel als basisproduct voor allerlei industriele toepassingen, van zetmeel tot jenever. Wat routes betreft: er zijn veel recreanten die niet alleen geinteresseerdzijn in het oude cultuurlandschap van de esdorpen van Westerwolde, maar ook in het industriele erfgoed van het veenkoloniale landschap van Westerwolde
  - Middenin Westerwolde ligt een pleistocene keileemopduiking waar al vroeg menselijke bewoning was.
  - De Gieselbaarg was een oude Middeleeuwse gerichtplaats, die nog goed te herkennen is in het landschap. Hier stond een galg, en hebben ook heksenverbrandingen plaatsgevonden (16e eeuw).

4. Vooruitblik

Na afloop van de reeks gebiedssessies, nemen we als Landschaspwerkplaats even de tijd om de oogst te laten bezinken. We gaan de resultaten van de sessies inventariseren en analyseren. Dat zal ook na de zomervakantie nog doorgaan.

Op 17 oktober organiseert de Landschapswerkplaats een provinciebrede bijeenkomst, waarin we de analyse per deelgebied bij elkaar brengen tot een compleet overzicht voor heel Groningen. We zoomen in op de Gebiedsagenda, geven een eerste analyse van de meest kansrijke combinaties van initiatieven en van de eerste `hotspots' die opdoemen: de plekken in Groningen waar veel initiatieven, ideeen, kansen en lopende ontwikkelingen bij elkaar komen.

Gebiedsagenda
Daarna werken we de Gebiedsagenda per deelgebied verder uit, samen met de initiatiefnemers en gebiedspartijen. We kijken onder andere naar:

- Welke nieuwe data over lopende ambities, programma's en projecten zijn er nog binnengekomen en welke daarvan kunnen samenwerken met de Landschapswerkplaats?
- Welke bestaande structuren en samenwerkingsverbanden zijn er al en hoe kunnen we hierop aansluiten en / of mee samenwerken? Hierbij zullen de initiatieven voor de Landschapswerkplaats natuurlijk primair zijn.
- Welke raakvlakken en koppelkansen zijn er met de gebieds- en landschapsbiografieën en de programma's en projecten die al lopen bij provincie, gemeenten, waterschappen en terreinbeheerders?
- Wat is de beste plek voor een project om aan de slag te gaan? Op welke plek krijg je het meeste `waar voor je geld' ?
- Welke gronden zijn bij wie in eigendom?
- Op welke plekken hebben de initiatieven opgeteld het grootste resultaat? Op welke schakels van het netwerk moet de focus liggen?
- Zijn er voor een gebied specifieke combinaties te bedenken tussen thema's?
- Hoe dragen we in een gebied zo goed mogelijk bij aan de missie en de doelen van de Landschapswerkplaats? Hoe kunnen we oude en nieuwe initiatieven zo goed mogelijk inpassen?

Dat zal de tweede helft van 2023 in beslag nemen. Met een gebiedsagenda brengen we de bestaande en 'toukomstige' ruimtelijke projecten en netwerken in beeld. We sluiten hierbij aan bij het proces van de Transitie Landelijk Gebied van de provincie Groningen, en vice versa.

Dat betekent overigens niet dat de Landschapswerkplaats niets anders meer doet. Parallel aan het opstellen van de Gebiedsagenda laten we al onderzoek uitzetten en bereiden we de Werkplaatsagenda en de concrete uitwerking

van de verkenning zover mogelijk voor met de initiatiefnemers. De snelheid waarmee we de gebiedsagenda's opstellen, kan tenslotte per deelgebied verschillen, afhankelijk van de complexiteit en hoeveelheid lopende ambities, programma's en projecten.

Werkplaatsagenda
Eind 2023 en begin 2024 maken we de overstap naar de Werkplaatsagenda. In de Werkplaatsagenda leggen we vast wat de Landschapswerkplaats de komende jaren gaat doen. Met welke projecten kunnen we de grootste ruimtelijke impact realiseren, de initiatieven zo goed en effectief mogelijk bedienen, als plus op de taak van (semi) overheden, terreinbeherende organisaties en andere gebiedspartijen? Wat doen we wel, en wat ook niet? En welke allianties kunnen we daarbij smeden?

Terwijl we bezig zijn met de Gebiedsagenda en de Werkplaatsagenda, grijpen we ondertussen kansen die zich nu al voordoen om initiatieven in concrete projecten om te zetten, met beide handen aan. Een voorbeeld hiervan is Meerbos, als onderdeel van Groene Longen, waarvoor we samen met projectbureau Meerstad een plan gaan maken. Als alles volgens planning verloopt, zou de aanleg van het bos eind 2024, begin 2025 kunnen starten. En zo dienen zich nu al meer kansen aan, in verschillende gebieden.

varen op het kanaal; foto Marketing Groningen. Bas Meelker

Bijlage 1
Deelnemerslijst

Aanwezig	Organisatie
Ton van den Boomgaard	Stichting De 5 Oldambster Dorpen / Kiek'n & Doun
Kees Colenbrander	Stichting De 5 Oldambster Dorpen / Kiek'n & Doun
Jan Willem Kok	Stichting Boermarke Essen en Aa's
Jan Loots	Landschapsconvenant Westerwolde
Kees van Es	Wing / verkenner gebiedsproces TLG Westerwolde
Jelka Vale	Staatsbosbeheer
Gert Leene	gemeente Westerwolde
Olaf Slakhorst	Provincie Groningen
Roland Schepers	gemeente Stadskanaal
Jan Molema	Prolander

De Burcht Wedde; foto Marketing Groningen

Landschapswerkplaats

Bijlage 2
Beschrijving initiatieven

heide; foto Marketing Groningen, Marcel Kerkhof

Landschapswerkplaats

Groningen beleven

Samen zorgen we ervoor dat er op typisch Groningse plekken, zoals op oude slaperdijken en langs diepen en maren, gewandeld of gefietst kan worden. En dat het netwerk van wandel- fiets en ruiterpaden beter wordt, zodat ook horeca en andere ondernemers, borgen en musea ervan profiteren en de charme van het landschap verder wordt versterkt.

In de herinnering van de Groninger dorpen leven de oude paden van weleer voort. Sterker, er is een grote wens om de paden in ere te herstellen. Dat is dan ook de kern van dit plan: vanuit lokale herinneringen en wensen een fijnmazig netwerk van wandel-, fiets-, en ruiterpaden opzetten, geworteld in de rijke geschiedenis van onze provincie. De uitgangspunten zijn voor alle drie netwerken hetzelfde. In de eerste plaats is dat de kwaliteit van de paden. Dit gaat niet alleen om de begaanbaarheid, staat van onderhoud en veiligheid. Het is ook van belang dat de paden betekenis hebben in het landschap. Ten tweede moeten de paden en het netwerk dat zij vormen, goed te vinden zijn. Bijvoorbeeld via knooppunten op kaarten en paaltjes. Ten derde is het van belang dat de actieve recreant pauze kan nemen. Hierbij helpen uiteenlopende voorzieningen, van rustpunten tot picknickbanken, maar altijd met het lokale verhaal op de voorgrond.

Het netwerk maakt bestaande voorzieningen beter vindbaar. Dit sluit aan op het vierde uitgangspunt: de paden en voorzieningen moeten aansluiten bij het lokale verleden en heden. Ze moeten iets vertellen over het landschap en haar geschiedenis. Deze informatie kan digitaal of fysiek gekoppeld worden aan het netwerk.
Masterplan varen

Meer toegankelijke vaarwegen bieden grote kansen voor het verhogen van de kwaliteit van de leefbaarheid en woon-leefomgeving van alle Groningers. Herontwikkeling van onze historische waterwegen en het verbinden met fiets- en wandelnetwerken levert een belangrijke bijdrage aan duurzaam toerisme en kansen voor Groninger ondernemers.
Vaarwegen doorsnijden een grote diversiteit aan unieke landschappen en bijzondere cultuurhistorie. Onderwerpen voor op de gebiedsagenda van de Landschapswerkplaats: de infrastructuur van vaarwegen toegankelijker maken (doorvaarthoogte, vaarwegdiepte); voorwaardenscheppende voorzieningen bij vaarwegen en meren; duurzaam varen; routeontwikkeling (zoals onze pareltjes zichtbaarder maken, vaarknooppunten-netwerk).

Wat levert het op? Direct en indirect honderden banen in de vrijetijdseconomie. Daarnaast wordt door het weer veilig. Het levendiger maken van onze historische vaarwegen vergroot de leefbaarheid en versterkt de Groninger identiteit. Bovendien is het een kwaliteitsimpuls voor de woonomgeving. Kanalen waarop wordt gevaren zijn levende kanalen: een omgeving waar het goed toeven en wonen is.

Een vaartoerist heeft ook vaak fietsen aan boord. Als hij aanmeert, gaat hij op zoek naar dezelfde authentieke beleving als elke andere toerist. Met nieuwe (ook digitale) voorzieningen op aanlegplaatsen, toeristische opstappunten en parkeerplaatsen bij horeca, kan deze beleving direct worden aangeboden. Hierdoor worden (vaar)toeristen ook verblijfstoeristen. Havens en aanlegplaatsen worden weer belevingsvolle knooppunten voor cultuur, horeca en ondernemende Groningers.

Diepen en maren

Diepen en maren staan aan de basis van Groningen. Ooit verbonden ze dorpen en steden met elkaar, maar ook met de wereld. De diepen – waaronder Damsterdiep, Boterdiep en Reitdiep – vormen belangrijke cultuurhistorische assen waarlangs van oudsher veel cultureel erfgoed aanwezig is als wierden, molens, sluizen, kalkovens en steenfabrieken. De samenhang tussen dit erfgoed is momenteel ver te zoeken. Het Damsterdiep is als oudste industriële as in Groningen vergelijkbaar met die van de Zaanse Schans voor Amsterdam. Maar geen toerist die met die bril kijkt. Door de openstelling en herbestemming van de erfgoedparels langs de diepen in samenhang aan te pakken, ontstaan hoogwaardige erfgoedlinten met een grote toeristisch-recreatieve betekenis.

Versterking en herstel van deze historische waterlopen biedt unieke kansen voor natuur, leefbaarheid, klimaat en waterbeheer. Het landschap wordt meer toegankelijk en ons erfgoed beter te beleven.

Het stelsel van maren vormt een netwerk in een agrarische omgeving, met kansen voor landschaps- en natuurherstel (natuurlijke oevers en vismigratie) en om het landschap meer toegankelijk te maken.

Versterking van deze historische waterlopen vergroot tevens de capaciteit voor opvang van water, in tijden van overvloed en schaarste. Dorpen en wijken kunnen zich opnieuw gaan verhouden tot het cultuurlandschap.

't Wad tot stad

Het cultuurlandschap rondom het Reitdiep behoort tot het oudste van Europa en verbindt de mooiste plekken van Groningen. Dit willen we behouden én toekomstbestendig maken.
Samen zoeken we naar vernieuwende manieren om het landschap nog mooier te maken,
met aandacht voor rendabele landbouw, biodiversiteit, toerisme en water. Het gebied van 't Wad tot Stad loopt langs de oude getijdenrivier het Reitdiep. Het Reitdiep verbindt het Werelderfgoed de Waddenzee via Nationaal Park Lauwersmeer en Nationaal Landschap Middag-Humsterland met de stad Groningen.

Dit Groninger landschap is altijd mee veranderd door de invloeden van eb en vloed, overstromingen en aanleg van dijken en sluizen. In de recente geschiedenis hebben een aantal ontwikkelingen het gebied minder aantrekkelijk gemaakt, zoals het steeds efficiënter maken van de landbouw. Percelen zijn steeds groter geworden en door het verlies van biodiversiteit is het landschap een stuk saaier geworden. Waar we voorheen zo snel mogelijk al het water naar zee lieten stromen, zouden we nu juist het water willen vasthouden. Door de nieuwe klimaatverandering verandert dit landschap ook weer mee. Laten we dit op een cultuur- en economisch-verantwoorde manier doen.

Samen met boeren, bewoners, studenten, natuurbeheerders en overheden willen we werken aan een plan voor het gebied waar landschapsverbetering, toegankelijkheid, beleving en bedrijvigheid in terugkomen. Een paar voorbeelden: Biodiversiteit bevorderen door het realiseren van natuurgebieden en waterberging voor en na het gemaal de Waterwolf bij Electra; Waterberging door de oude waterlopen te herstellen waarbij de contouren van de voormalige eilanden van het Middag-Humsterland weer zichtbaar worden; Verwildering van oevers zodat er een bredere en meer gevarieerde begroeiing en biodiversiteit ontstaat; Natuur-inclusieve landbouw stimuleren; Wandel- en fietspaden aanleggen naar en langs het Reitdiep en waar mogelijk langs (nieuwe) natuurgebieden, zodat het gebied beter toegankelijk wordt; Kleinschalige zwemplaatsen creëren, ook aan het Wad; Goede verwijzing naar omliggende instellingen (musea, buitenplaatsen, dorpen) die verhalen vertellen en nieuwe verhalen verzamelen;

Van Aa naar Zee

In het grootste natuurgebied van Nederland ontbreekt een cruciale schakel: de natuurlijke overgang tussen zoet en zout water. Van Aa naar Zee herstelt dit op de beste plek, namelijk waar de Westerwoldse Aa in de Dollard uitmondt. Dit biedt kansen voor natuur en landbouw. Een project met internationale allure.

De (her)inrichting van de Westerwoldse Aa is afgerond met als resultaat een prachtig kleinschalig cultuurhistorisch beekdal met hoge biodiversiteit. Bij de monding in de Dollard, bij Nieuwe Statenzijl, wordt het water nu via een enorm sluizencomplex richting de Waddenzee gespuid. Er zijn de laatste decennia meer grote problemen ontstaan: bodemdaling in de polders, opslibbing op de kwelders en dat bij een rijzende zeespiegel.Verhoging en versterking van dijken en sluizen is geen duurzame oplossing. Dat moet en kan anders. De zee binnenlaten betekent gratis aanvoer van slib. Vruchtbaar slib en natuurlijk opgehoogde gronden kunnen later benut worden voor zilte landbouw. Zo wordt dit het meest klimaatbestendige landbouwgebied van Nederland. En het blijft meegroeien met de zee, de natuur regelt het gratis en voor niks. En het heeft nog een voordeel in de Dollard zelf. Het getijdenvolume wordt groter, dat is gunstig voor het openhouden van de geulen in de Dollard die ook van belang zijn voor scheepvaart. Er ontstaat van zuid naar noord een afwisselende toeristische route. Van het water van de Westerwoldse Aa, naar de bosrijke zandgronden, door naar de weidsheid van het kleilandschap met tot slot de natuurlijke ontmoeting van zoet en zout. Het internationale én typisch Groninger project Van Aa naar Zee is omvangrijk met veel impact. Het genereert kennis en inspireert andere natuurgebieden met barrières. Het gaat om biodiversiteit- en natuurherstel, landbouwtransitie, veilig wonen, recreatie, toerisme en economie, kennisontwikkeling en internationale samenwerking. De schaal en compleetheid, van bron tot monding, levert aan beide zijden van de grens een unieke situatie op. Waar soorten weer vrij kunnen migreren, vogels weer rust- en broedgebieden vinden en mensen kunnen ondernemen en genieten van rust en ruimte.

Het Toukomstpanel adviseerde een provincie-brede visie te ontwikkelen voor de toekomst van onze

hele Groningse kust. In de Landschapswerkplaats gaan de initiatiefnemers van Aa naar Zee aan de slag met de eerste stap.

Verbonden Biodiversiteit

Verbonden Biodiversiteit wil een gemarkeerde route creëren langs fysieke hubs die biodiversiteit, cultuur en educatie met elkaar verbindt. Onderweg zie je bloemrijke bermen en bezoek je insectentempels, bijenheemtuinen, borgen en voedselbossen. Bij knooppunten zijn terrasjes, pluktuinen, creatieve bouwwerken (follies) en leerplaatsen. Ons mooie Groningen heeft verschillende landschappen en een unieke ligging. Dit biedt veel mogelijkheden om bezoekers kennis te laten maken met biodiversiteit en (agrarisch) natuurbeheer.

Verbonden Biodiversiteit wil een proces op gang brengen dat een impuls geeft aan innovatieve ideeën, samenwerking en maatwerkprojecten. We leggen de regie terug in de handen van de Groningers. Zo maken we verschil voor ons landschap, onze woonomgeving, de regionale arbeidsmarkt en het onderwijs! We ontwikkelen routes rond bestaande initiatieven en de nieuwe Toukomstprojecten die in ontwikkeling zijn die goed zijn voor de biodiversiteit van planten en dieren (voedselbossen, pluktuinen, bijenidylles, ecologisch beheerde bermen). Routes bestrijken verschillende landschappen en gemeenten in de provincie. Onderling leiden deze recreatieve routes over land en water naar bijzondere Groningse plekken en proeftuinen. Zij vormen een belangrijk onderdeel van het biodiverse landschap. Samen met kennis- en uitvoerende organisaties wordt gekeken hoe bermen en oevers duurzaam beheerd kunnen worden, met aandacht voor inheemse soorten. Bijzondere aandacht voor de routes wordt gecreëerd door extra pleisterplaatsen en markante gebouwtjes in de vorm van follies en insectentempels. De routes vormen een web in heel Groningen. De pleisterplaatsen en proeftuinen leveren een toegevoegde waarde aan de toeristische sector in Groningen. Ook geven ze een impuls aan de leefbaarheid. Samen met de bestaande partijen die te maken hebben met de inrichting van het landschap hebben we als uiteindelijk doel een klimaatbestendig, kleurrijk en gevarieerd groen Groningen! We willen samenwerken met de afdelingen van de terreinbeherende organisaties, de gemeentelijke groenafdelingen, de waterschappen en overige grondbezitters. Ook sluiten we aan bij de werkroutes die de hierboven genoemde partijen zelf al hebben aangegeven in het Manifest voor Groningse uitwerking van het Deltaplan Biodiversiteit.

Groene longen en tiny forest

Bomen aanplanten op een manier die past bij de Groningse identiteit. Boomsoorten die er van oudsher stonden en die passen bij de bodem: in dorpen, langs wegen en paden, als versterking van landschappelijke beplantingen en op plekken die al bosrijk zijn. De bomen moeten de leefomgeving opwaarderen, de biodiversiteit versterken en recreatiegebieden verrijken. Groene Longen streeft ernaar 2 miljoen bomen te planten in de provincie, waaronder specifiek in het gebied tussen Meerstad en de A7 aan de oostkant van Groningen.

Samen met leerlingen en inwoners kleine bosjes aanplanten naast een basisschool om de biodiversiteit te vergroten, het landschap te verrijken en de leefomgeving te verbeteren. Tiny Forest is een bewezen methode om kleine (zichzelf onderhoudende) bosjes aan te leggen op stukken grond van ongeveer 10 bij 10 meter. Één of meer van deze bosjes kunnen samen met de bestaande natuur de draagkracht voor biodiversiteit enorm verhogen. Voor een groener en meer bebost Groningen! De diversiteit van deze kleine bosjes zorgt ervoor dat er veel verschillende soorten vogels en insecten worden aangetrokken, wat goed is voor de
biodiversiteit in de omgeving. Indien je besluit in één gebied meerdere 'Tiny Forests' aan te leggen kan de capaciteit van het hele gebied verhoogd worden, zelfs als de bossen niet direct met elkaar verbonden zijn. Kortom een goede manier voor mens en natuur om naast elkaar te wonen.

Voor basisschoolleerlingen en studenten geeft een Tiny Forest mensen de kans om de natuur in hun eigen leefomgeving te ontdekken en daarover te leren. Het vergroot daarnaast de waterbergingscapaciteit, verbetert het de luchtkwaliteit en gaat hittestress tegen. Als klap op de vuurpijl heeft een klein bos een positief effect op de gezondheid: meer natuur in de buurt kan zorgen voor minder stress en stressgerelateerde klachten.

Bermen komen tot Leven

Ecologisch bermbeheer in de gehele provincie Groningen. Er samen met wegbeheerders voor zorgen dat ecologisch bermbeheer de standaard wordt in Groningen. Door bermen in te zetten voor biodiversiteit, maak je gebruik van oppervlakte die anders onbenut blijft en het is meteen zichtbaar voor iedereen. Het Toukomstpanel gaf als agendapunt mee dat er een plan moet komen voor bloeiende bermen in de hele provincie Groningen.

Een groot levend netwerk dat vrijwel alle dorpen, steden, natuurterreinen en landbouwgronden in Groningen met elkaar verbindt. Dat is de potentie van de bermen in Groningen. Met naar schatting een oppervlakte van 6.000 hectare vormen bermen een belangrijke verkeersader voor de ontwikkeling en verspreiding van insecten en plantensoorten. Een verkeersader met potentie die veelal onbenut wordt gelaten. Insecten zijn onmisbaar in ons landschap. Bijna tachtig procent van de planten wordt bestoven door insecten. De natuur, maar ook de landbouw kan niet zonder. Insecten functioneren als bestuivers en bovendien als natuurlijke bestrijding tegen ziekten en plagen. Helaas staat ruim de helft van de Nederlandse bijensoorten op de Rode Lijst van Nederlandse bijen.

We moeten daarom zuinig zijn op deze waardevolle insecten. Het is belangrijk om het leefgebied te vergroten en de kwaliteit van de leefgebieden te verbeteren. Lokaal ontstaan goede initiatieven met de aanleg van bijenidylles en bijenlinten van hoge kwaliteit. Vaak ontworpen en aangelegd samen met bewoners. Kennisdeling, maatwerk, lokale betrokkenheid en een duurzame instandhouding zijn daarbij kernpunten.

Deze lokale initiatieven vormen vaak losse schakels in het landschap. Bermen langs wegen en paden kunnen zorgen voor verbinding en uitbreiding van een fijnmazig netwerk waarmee het leefgebied van insecten en planten wordt vergroot.

De ecologische waarde van bermen hangt nauw samen met de inrichting en het beheer. Om een goed en provincie dekkend ecologisch bermbeheer op te zetten, is een praktische insteek nodig waarbij partijen, kennis en ervaring samen moeten komen. Verschil in potentie en lokale uitgangssituaties vragen om maatwerk. Door maatregelen op het gebied van omvorming, beheer en ontwikkeling af te stemmen op de lokale situatie ontstaat een duurzame en succesvolle aanpak. Dat is ecologisch.

Kiek'n & Doun

Het moois in de provincie nog beter onder de aandacht brengen door schakels in het wandel- en fietsnetwerk langs plekken die verhalen vertellen uit te breiden. Groningen heeft tal van fiets- en wandelpaden, een rijke cultuur en prachtige natuur die een fiets- of wandeltocht de moeite waard maken. De provincie staat hier echter niet breed om bekend. Kiek'n & Doun wil bestaande en nieuwe routes met elkaar verbinden en in kaart brengen via een app of website. Door het in kaart brengen van bestaande routes en nieuwe verbindingen via een app of website kan een Groninger of toerist in één oogopslag zien wat een gebied in Groningen te bieden heeft. De app of web maakt andere routes, bezienswaardigheden en informatie direct zichtbaar. Het Toukomstpanel heeft de fysieke routes opgenomen als input voor de agenda van de Landschapswerkplaats. Het verzamelen en publiceren van begeleidende verhalen en de app of website wordt in een afzonderlijk Toukomstproject door de initiatiefnemers uitgewerkt.

Aan de beleving van routes valt nog veel te ontwikkelen. Routes die 'over' de geschiedenis van de provincie lopen. Geschiedenis die je terugvindt in vergeten kerkepaden, slaperdijken en karrensporen. Door met een helikopterblik te kijken kunnen we een veel betere infrastructuur ontwikkelen voor inwoners en bezoekers.
In samenwerking met en geleiding naar erfgoed, borgen, horeca, musea en bijzondere overnachtingsplekken. Zo zorgen de routes voor een intensere beleving door de wandelaar en fietser. De routes zorgen ook voor economisch gewin bij de plekken waar de bezoekers komen. Het fiets- en wandelpaden netwerk is dan letterlijke de spin in het web, die zorgt voor de verbinding met allemaal mooie plekken. Maar ook voor verbinding met de kracht van het Groninger landschap, verhalen over de Groningse cultuur en omgeving. De aanpak van de fiets- en wandelpaden draagt bij aan een positieve beleving van Groningen: het benadrukken van de rust van het platteland en de ruimte in de polders. Zo straalt een mooi, doordacht en samenhangend fiets- en wandelpadennetwerk uit op de hele provincie.

De aanpak start met de inventarisatie van de huidige wandel- en fietspaden structuur. Met aandacht voor veiligheid en aanpak van verouderde paden. Uitbreiding van bestaande routes en realisatie van nieuwe routes zorgen vervolgens voor meer verbinding met aangrenzende gemeenten en gebieden zoals de Wadden, Friesland, Drenthe en Duitsland. Lokale initiatieven en ideeën krijgen een plek in het plan. Op de routes is aandacht voor

voorzieningen: van plaatsen om koffie te drinken, bijzonder overnachtingsplekken en museumbezoek tot aandacht voor het verdwenen landschap door de ruilverkaveling.

Vergroenen (met begroeiing) van bestaande en verlaten gaswinningslocaties.

De gaswinningslocaties zijn macabere littekens in het open Groninger landschap. Het zijn lugubere asfaltvlakten met ijzeren 'Heras-hekwerken' erom heen, die eeuwig blijven liggen, als lelijke littekens in het landschap, als herinnering aan het volledig leegzuigen van de diepe ondergrond van Groningen. Volledig ontoegankelijk voor mens en dier, er mag en kán geen plant groeien. Wat er groeit wordt doodgespoten, omringende bomen worden onmiddellijk gekapt. Tijd voor een nieuwe bestemming, tijd voor vergroening! Wat zou het mooi én symbolisch zijn als deze locaties worden omgevormd tot een oase van groen, van gaswinningslocatie tot ecologische parels, en weer toegankelijk voor de bewoners uit de omringende dorpen.

Het Toukomstpanel vond het groen inrichten van oude gaswinningslocaties, bijvoorbeeld in combinatie met kunst een goed idee. Het draagt bij aan de biodiversiteit, een mooier landschap in onze provincie en het past bij het 'verhoal' dat we willen vertellen. We willen de gaswinningsgeschiedenis zichtbaar maken zonder de slachtofferrol aan te nemen. Het met bomen en planten inrichten van oude gaswinningslocaties geeft een positieve draai aan het verleden: de fysieke littekens van de gaswinning in ons landschap worden zichtbaar verzorgd. De grond van de gaswinningslocaties is meestal niet in bezit van NAM, maar van de oorspronkelijke eigenaar. Om iets van deze plekken te bewaren voor de toekomst heeft het Toukomstpanel 1 miljoen euro gereserveerd om dit idee uit te voeren binnen de Landschapswerkplaats.

pad/berm Westerwolde; foto Marketing Groningen, Tim Bilman

Landschap swerkplaats

Stationsstraat 5
9638 BA Zuidbroek

info@landschapswerkplaats.nl
landschapswerkplaats.nl